

**БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
НАЦИОНАЛЕН ИНСТИТУТ ПО ГЕОФИЗИКА, ГЕОДЕЗИЯ И
ГЕОГРАФИЯ**

ДЕПАРТАМЕНТ „ГЕОГРАФИЯ“

МАРИЯНА СТОЯНОВА СУЛТАНОВА

**КОНЦЕПТУАЛНА РАМКА ЗА ПОСТИГАНЕ
НА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА
ПЛАНИНСКИТЕ РАЙОНИ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

на

ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД

ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНА И НАУЧНА СТЕПЕН

„ДОКТОР“

ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ: 4.4 НАУКИ ЗА ЗЕМЯТА

НАУЧНА СПЕЦИАЛНОСТ: ИКОНОМИЧЕСКА И СОЦИАЛНА ГЕОГРАФИЯ

НАУЧЕН КОНСУЛТАНТ: ДОЦ. Д-Р НАДЕЖДА ИЛИЕВА

СОФИЯ

2021

Дисертационният труд е разработен, обсъден и насочен за защита на разширен семинар на департамент „География“ при НАЦИОНАЛЕН ИНСТИТУТ ПО ГЕОФИЗИКА, ГЕОДЕЗИЯ И ГЕОГРАФИЯ при БАН, организиран и проведен със заповед на Директора на НИГГГ на 2.03. .2021 г.

Дисертационният труд е с общ обем от .323 страници и се състои от увод, пет глави, заключение, литература с 303. заглавия на български, английски и руски език, 35 таблици, 50 фигури и 5 приложения. Номерацията на таблиците и фигурите от дисертацията е дадена в скоби в настоящия автореферат на съответното място.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 2021 г. от часа в зала № 101 на НИГГГ-БАН.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се лица в стая 105 на НИГГГ-БАН, ул. „Акад. Г.Бончев“, бл.3 и на интернет адрес: <http://www.niggg.bas.bg>

А. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Актуалност на темата

Планинските територии са разпространени *повсеместно* на нашата планета и в нашия континент. Планините са източник на разнообразни *ресурси*. Те са *много уязвими* от човешка намеса и природни рискове територии, чиято природна, социална, икономическа и културна среда се нуждае от провеждане на холистични и добре балансирани политики за тяхното устойчиво развитие. Това изисква да се обединят и хармонизират всички инициативи свързани с планината, които днес в една или друга степен са разпръснати сред многото администрации на планинските райони, научноизследователските и неправителствените организации.

Нарастващото глобално значение и международният интерес към планинските райони е стимулиран от *Алпийската конвенция*. Основана през 1952 г. тя поставя началото на транснационалния подход за изучаване проблемите на планините и опазване на техните ресурси и през 1991 г. тя прераства в Конвенцията за опазване на Алпите. Въпреки това, доскоро липсва отделна стратегия за развитие на планинските райони в Европа, а прилаганите мерки в тях са част от секторни и/или регионални политики.

Прилаганите подходи и методи, програми, стратегии и политики действително оказват въздействие, но то е *опосредствено и имплицитно*. Това налага необходимост избор на подходи и политики за тяхното развитие по-неотложно от всички други, да се преориентират към УР (балансирано). При транснационалния регионализъм планинските райони се разглеждат в естествени им географски ареали отвъд националните граници опирайки се на опита на Алпийската конвенция като европейска и национална инициатива.

Наложеният (нео)функционален подход до преди десетина години затруднява идеята за „устойчиво регионално развитие“ да стане част от научната лексика и съответно да се утвърди в обществената практика. С обявяването на *2002 г. за Международна година на планината* се стимулират нови процеси фокусирани към проблемите на УР в планинските райони.

Във връзка с инициативата на ЕИСК за един много *по-съгласуван и по-добре интегриран политически подход* се счита, че е необходимо да се приложи многосекторния функционален и *териториален подход* за УР на планинските райони. В контекста на Програма 2020 за развитие на европейското пространство и макрорегионална стратегия на ЕС се адаптира и за алпийското пространство чрез макрорегионалната стратегия за Алпийския район (EUSALP)

В тази връзка с прилагане на регионализма на различни нива настоящото изследване отговаря на една актуална проблематика посветена на развитието на планинските територии за целите на УР.

Обект и предмет на изследването

Обект на настоящото изследване са **планинските райони** в ЕС, в държавите от ЕИО, (като Швейцария и Норвегия) и в частност в България (област Смолян).

Предмет на изследване на дисертационния труд е извършване на анализ и оценка на подходите за постигане на устойчиво развитие (УР) и съществуващите модели на устойчиво управление в планинските райони на ЕС и други европейски планински държави. В този труд устойчивостта на планинските райони се възприема като балансирано развитие между екологичен фокус и икономически растеж и високо качество на живот на хората в планинските райони.

Основната цел на настоящия дисертационен труд е да се създаде **концептуална рамка** за устойчиво развитие на планински район.

За постигането на основната цел бе необходимо изпълнението на следните основни и съпътстващи (допълнителни) **задачи**:

1. Да се изследва терминологичния контекст на понятията, отнасящи се до планинските райони и употребата им в научен и административен аспект при очертаване на планинските райони.
2. Да се разгледат хронологично и се анализират съдържателно методиките, критериите и показателите за типологията на планинските райони в ЕС и България.
3. Да се разкрият и систематизират закономерностите в управлението на териториалната планинска система и нейното трансформиране като се разкрият и проблемните аспекти на регионализма в България и нормативното им уреждане.
4. Да се анализират закономерностите и тенденциите за УР и работещите модели на управление за постигане на УР в планинските райони от микрорегионално до макрорегионално равнище
5. Да се разкрият и систематизират общите закономерности в историческото развитие на планинските територии от периода на формиране на съвременната модерна държава до наши дни, базирано на модела „център - периферия“, и влиянието, което оказват върху съвременното развитие на планинските райони.
6. Да се изследват нагласите на мислене и поведение на населението и управляващите в планински район (на примера на област Смолян) за целите на УР.
7. Да се изведе обобщена концептуална рамка за УР на планински район.

Основната теза на изследването: Разработената концептуална рамка за УР на планински район ще осигури възможност да се анализират тенденциите в УР на този тип райони и ще предостави възможности за персонифициране на планинския район в концептуалната рамка

Хипотеза: Подходите за постигане на устойчивото развитие в планински район (на примера на Смолянска област) и съпътстващия го модел на управление са ориентирани съответно към икономическо благоденствие и високо качество на живота и се реализират посредством централизирания (йерархичен) модел на управление.

Б. СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД

Глава I. Теоретико–методически основи при изследването на планинските територии и тяхното устойчиво развитие.

I.1. Преглед на литературата, отнасяща се до дефинирането на понятията „планина“ („планинска територия“), „планински район“ и „концептуална рамка“.

I.2. Източници на информация.

I.3. Подходи и методи на изследването.

Глава II. Сравнителен анализ на програмите и нормативните документи на ЕС и България и еволюция на методиките за очертаване на планинските територии (райони).

II.1. Програмите и нормативните документи на ЕС и еволюция на методиките за очертаване на планинските територии (райони).

II.1.1. Методика на UNEP (2000) за очертаване на планинските територии в ЕС.

II.1.2. Методика на NORDREGIO (2004) за очертаване на планинските райони в ЕС.

II.1.3. Методика на GREEN PAPER (2009) за очертаване на планинските райони в ЕС.

II.1.4. Методика на ESPON (2013) за очертаване на планинските райони в ЕС.

II.2. Българските нормативни документи и еволюция на методиките за очертаване и развитие на планинските територии (райони).

Глава III. Развитие на идеята за регионализма и управление на териториалната система в контекста на планинските територии (райони).

III.1. Развитие на идеята за регионализма във времето.

III.2. Управление на териториалната (планинска) система и нейното трансформиране.

III.3. Стратегията на ЕС за макрорегионализма.

III.4. Проблемни аспекти на регионализма в България и политиката за регионалното развитие.

Нормативно уреждане и институционална структура.

Глава IV. Устойчиво развитие (УР) в планинските територии.

IV.1. Приоритети на УР и модели на управление за целите на УР.

IV.1.1. Приоритети на УР.

IV.1.2. Модели на управление и концептуална рамка за прилагане на моделите за управление и перспективите за УР.

IV.2. Управленски модели за постигане на УР в планинските райони от микрорегионално до макрорегионално равнище.

IV.2.1. Швейцарският модел за управление на планински райони за целите на УР от най-нисък таксономичен ранг (община и кантон).

IV.2.2. Алпийската конвенция като модел за управление на планинска наднационална регионална (териториална) система за целите на УР.

V. Създаване на концептуална рамка за постигане на УР в планински район.

V.1. Изследване на взаимовръзката между територия, функциите ѝ и изграждане на политика за нейното развитие в контекста на съвременната държава.

V.2. Изследване на нагласите и моделите на поведение на населението в област Смолян за постигане на УР в планински район.

V.3. Изследване на нагласите и моделите на поведение на представители на общинската управа в област Смолян и някои планински общини в Пазарджишка област.

V.4. Тенденции в позиционирането на ЕС, България и област Смолян в концептуалната рамка за устойчиво териториално развитие. Прилагане на Checklist метода за целите на устойчиво развитие.

V.5. Развитие на концептуална рамка за УР на планински район.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

НАУЧНИ И НАУЧНО-ПРИЛОЖНИ ПРИНОСИ

ПРИЛОЖЕНИЯ

БИБЛИОГРАФИЯ

УВОД

В увода е аргументирана необходимостта от научно изследване на успешните политики за постигане на устойчиво развитие на планинските райони.

Глава I. Теоретико–методически основи при изследването на планинските територии и тяхното устойчиво развитие.

I.1. Преглед на литературата, отнасяща се за дефиниране на понятията „планина“ (планинска територия), „планински район“ и „концептуална рамка“.

В тази глава на дисертационния труд е застъпено разбирането, че прилагането на ефективни подходи и съответно разработването на политики за УР в планинските райони има необходимост от многоаспектно разбиране на понятието „планина“ и всички негови производни, както как се очертават планинските райони с цел операционализиране на дейностите, съпътстващи избора на подходи и изграждане на политики за УР в планинските райони. В тази връзка в настоящето изследване се дискутира как световната и европейската практика дефинира понятието „планина“, „планинска територия/среда“ и „планински район“, „планински регион“. При дефинирането на понятието е необходимо да се направи уточнение, че „планина“, „планинска територия“ и „планинска среда“ (environment) в различните източници се използват като *синоними* в почти еднакъв контекст и ако се търсят различия, то те са по отношение на териториален обхват, а не по отношение на техния цялостен смисъл. (Koulov, Nikolova and Zhelezov, 2016).

Най-широко разпространеното определение за планина е „голяма форма на релефа, която заема ограничена територия и се издига над заобикалящата я повърхнина под формата на върхове“ (Gerrard, 1990). От позициите на постмодерната наука търсенето на универсалност при дефинирането на понятието „планина“ и типологизирането на планинските територии не е необходимо. Планинските територии се определят чрез различни критерии **съобразно целите**, за които те се третираат и които изискват съответни критерии за идентифициране на техните граници.

Очертаване границите на планинските територии се базира на географски критерии (морфогенетични, морфометрични и морфографски) и много често е доста оспорвано.

Karos и колектив (2000) публикува карта на планините в едър мащаб, която представя планинските територии, очертани въз основа на комбинация от надморската височина и наклон на склоновете като се извеждат шест категории планински системи с различна надморска височина. Michel Meybeck, Pamela Green и Charles Vörösmarty (2001) предлагат **нова типология** на планинските територии, която за разлика от тази на Karos (2000, 2002) се базира на по-дребен мащаб, в която се комбинират данните за водния баланс и разпространението на населението. Те предлагат 15 височинни пояса (класа), базирани на релефа, както и подкласове, които обхващат целия височинен диапазон и се базират на индикаторите за разчленение на релефа. В този случай към традиционните критерии се прибавят такива като агроклиматични,

биогеографски, демографски и икономически критерии и показатели, които идентифицират **жизнеността на планинската територия**.

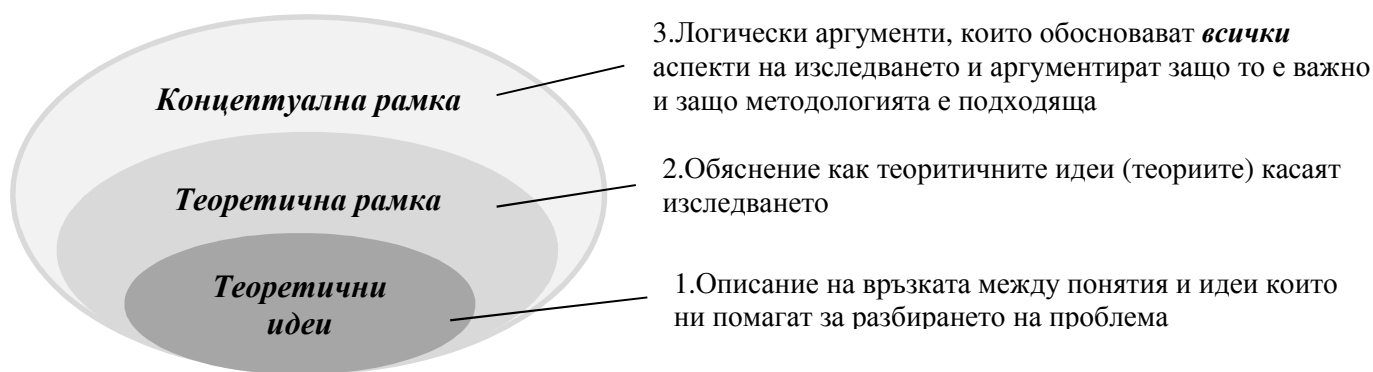
Понятието „регион“ (район) е основно географско понятие, което се отнася до (планинската) територия и също така е основен таксон при нейната типология. Районът може да се разглежда като съвкупност от относително малки единици или като част от по-голямо цяло. Районите се определят чрез **природните, социалните или функционалните** им характеристики.

Районът може да се характеризира също с това, което в математиката се нарича **размито множество**, защото промяната в естествената среда става **постепенно**. За дефинирането на даден планински район се използват определени критерии, свързани с релефа, климата, растителността или с различни аспекти на икономическата дейност, населението и културата и се измерва със **степеня на принадлежност** според тези взаимосвързани критерии, както е при размитото множество. Според Л. Ремхелд (цит. по Ю.В. Косов и Фокин, 2009) понятието „район“ е метатермин, включващ редица основополагащи белези на определена територия, население, общо историческо битие, природни дадености, кръг от съвместни проблеми, които стоят за решаване.

Районът се свързва с определен статут, свързан с държавна власт и **политическа самобитност**, които могат да бъдат изразени чрез различни регионални политики, почиващи на демократични принципи. Ето защо при изследване на планинските райони е необходимо да се разглежда взаимовръзката между територия, нейните функции, в продължителния процес на формиране на съвременната държава и инструментите, с които тя налага властта си. В планинските територии като особен тип територии тези процеси имат свои специфики т.е. необходимо е районът да се разглежда като политически акт и **обект** на съвременната модерна държава **за администриране**.

Значението, което се влага в понятието „район“ (регион) в българската научна литература е доста неопределено и противоречиво. За целите на настоящето изследване е необходимо да се направи уточнение, че при използването на понятията „район“ и „регион“ е възприета формална, функционална и контекстуална еднозначност в употребата им, защото в настоящата разработка се споделя мнението на Алаев (1983), че понятието е твърде еластично и многоаспектно.

Създаването на концептуална рамка за устойчиво развитие на планински район изисква да се дефинира наред с понятията, изяснени дотук и понятието „концептуална рамка“ и представяне на трите етапа за нейното създаване: 1) теоретични идеи, 2) теоретична рамка и 3) концептуална рамка (Фиг.1 на с.23 от дисертационния труд).

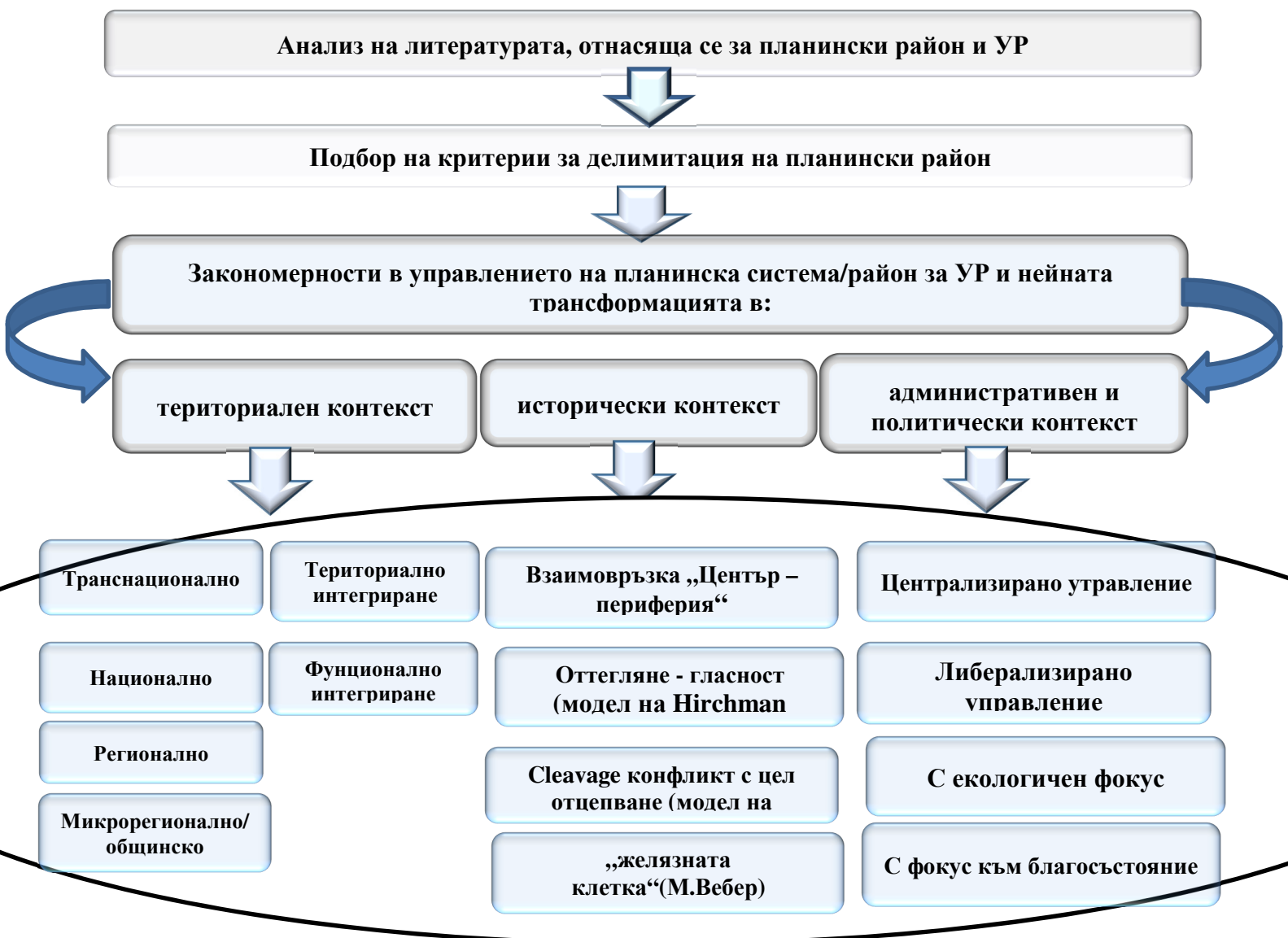
Фиг.1 Етапи при създаването на концептуална рамка (Lauren Maggio & Sebastian Uijtdehaage, 2019)

Базирайки се на обобщената рамка е създадена такава, която представя първите два етапа от изследваната проблематика за УР на планински район 1) изследване на теоретичните постановки и идеи и 2) създаване на теоретична рамка (Фиг.2 на 25 с. от дисертацията). Създадената теоретична рамка се конкретизира и развива в пета глава на настоящото изследване в концептуална рамка за УР на планински район.

1.2. Източници на информация

Информацията, необходима за разработване на настоящия дисертационен труд, е осигурена по следните основни направления: 1) нормативната база и научните изследвания по изследователската проблематика и 2) анкетни проучвания.

Нормативната база включва документи на ЕС (основно Регламенти, Директиви и Доклади на ЕС), пряко и имплицитно (чрез секторните политики), свързани с развитието на планинските райони. Прилагане на създадената концептуална рамка за УР се конкретизира с определяне на мястото на ЕС, България и Смолянска област в нея. За целта се провеждат интервюта с кметове на планински общини в област Смолян и Пазарджишка област. Получената информация се интерпретира с цел изследване на нагласите на мислене и поведение на управляващите за избора и реализацията политики за УР в планинските райони и бариерите тяхната реализация. Изследвани са също нагласите за устойчиво мислене и поведение на населението в почти всички общини на област Смолян чрез онлайн допитване. То има за цел освен да установи степента на информираност на обществото за инициативите и действията политиките за постигане на УР от една страна и от друга да се установи дали хората от тези планински общини/този район предприемат действия, които кореспондират с УР, но те не ги свързват с него.

Фиг.2 Теоретична рамка за изследване на УР на планински район

Изборът на териториалния обхват на анкетното изследване е в съзвучие с изводите направени в Глава V. на дисертационния труд, че планинската териториалната система, която се възприема за „район“ е територията на една област, в която са включени изцяло планински общини според всички типологии с цел да се достигне до максимално адекватни и приложими изводите относно планинското регионално развитие.

Формулирани са три хипотези, които въз основа на резултатите от проучването се потвърждават или отхвърлят и са описани в глава V от дисертационния труд.

В анкетното проучване участват 533 души. Това е представителна извадка на населението на област Смолян (над 18 години). Представени са диаграми с разпределението на анкетираните по възраст, образователен статус и общини.

I.3. Подходи и методи на изследването

Основополагащ подход при дефиниране, делимитизация и анализ на планинския район е *системният подход*. *Географският подход*, според виждането на Колев (2008), Илиева (2012) се разбира като описание, изчисляването на определени коефициенти, които дават възможност за количествено оценяване на определени явления и процеси в териториален план – т.е. с цел установяване на различното проявление на процесите и явленията в различни точки или ареали (райони) от географското пространство. В настоящия дисертационен труд се прилага проучване на терен (*теренен метод*), за да се съотнесат направените *интервюта* с кметовете на някои общини и кметства в Западни и Централни Родопи. Те са резултат от прилагане на социологически методи. Други качествени методи са *он лайн анкетите*. Използван е също *контент-анализът* за съпоставяне на Стратегиите за (У)Р на изследваните общини по определените критерии. Този метод допълва, конкретизира и обобщава интервюта и анкетите.

Въз основа на прегледа на теоретичната част и нормативните документи/база и използвания социологически метод за събиране на информация относно нагласите на устойчиво мислене и поведение на населението са направени следните изводи.

Изводи:

1. Учените все още не са успели да дадат универсално приложимо определение за всички планини и планински територии, макар че на този проблем са посветени значителен набор от изследвания. От позициите на постмодерната наука търсенето на универсалност при дефинирането на понятието „планина“ и типология на планинските райони не е необходимо. Планинските райони се определят чрез различни критерии съобразно целите, за които те се третира и които изискват съответни критерии за идентифициране на техните граници. Районите (в частност планинските райони) могат да бъдат определени чрез природните, социалните или функционалните им характеристики.

2. Литературата (особено българската) изпитва дефицит на терминологична яснота и детерминираност по отношение на използването на термини като „регион“, „район“ и съответно „планински район“ и на присъствието им в научното пространство. Това се явява съществена пречка и своеобразна първа бариера при избор на политиките за регионално развитие и в частност политиките за УР в планинските райони. При използването на ключови понятия като „планина“, „планински район“ за целите на регионалното развитие (в т.ч. и за УР) в тези територии е задължително да се прави уточнение какъв контекст (географски, социокултурен, икономически) се влага в тях.

Глава II. Сравнителен анализ на програмите и нормативните документите на ЕС и България и еволюция на методиките за очертаване на планинските територии (райони).

II. 1. Програмите и нормативните документите на ЕС и еволюция на методиките за очертаване на планинските територии (райони)

На пръв поглед тази проблематика може да изглежда малко дистанцирана от изследователската теза на дисертационния труд, но факта, че тя занимава и е обект на дискусии и решения от страна на ЕС и по специално DG REGIO и ЕК означава, че е важен методологичен проблем. Решаването му ще даде възможност планинските територии и устойчивото им развитие пряко да стане обект на стратегиите на ЕС (основно чрез макрорегионалните стратегии за развитие на примера на Алпийското пространство), а не както е до сега опосредствено чрез регионалните програми за развитие на селските райони, на трансграничните райони и на политиките за сближаване.

Очертаване границите на планинските територии/ райони е важна стъпка за създаване на стратегии за УР. Решаването на проблема за избор на максимално адекватна методика за очертаване границите на планинските територии/райони се явява като предпоставка за събиране на необходимата статистическа информация и произтичащите от тези процеси на изследване, анализ, преразглеждане на методите и политики за постигане на УР.

В тази глава се разглеждат различни типологии според целите, към които те са адресирани във времеви интервал от 2000 година до наши дни. На критичен анализ са подложени методиките за очертаване на планинските райони на UNEP (2000), на NORDREGIO (2004), на GREEN PAPERS (2009) и на ESPON (2013) като се правят изводи за проблемите, които възникват при прилагането на една или друга типология.

За разлика от научните изследвания и законодателни актове свързани с планинските територии на ниво национална държава, които започват в средата на миналия век, подобен научен и практически интерес на наднационално ниво се отбелязва с първото цялостно наднационално изследване на планинските територии от UNEP (United Nations Environment Program – WCMC, 2000). Според него в Европа се обособяват следните типове планински райони: изцяло планински територии (с над 95% от тяхната територия заета с планини); преобладаващо планински (от 60% до 95% от територията им заета с планини) и частично планински (от 45% до 59% от територията им заета с планини).

Този процес намира отражение в наднационална типология на планинските територии в рамките на ЕС. Комитетът към Европейския парламент за земеделската политика и развитие на селските райони дефинира, че „...планинските региони съставляват около 30% от територията ... в ЕС” (European Parliament Committee on Agriculture and Rural Development, 2001). Същата година във втория доклад посветен на политиките за икономическото и социално сближаване в ЕС се изтъква, че „планинските територии са 38.8% от цялостната територията на ЕС15“ (Second Report on Economic and Social Cohesion, 2001).

Налице са значителни различия в обхвата на планинските територии/райони. Без да се впускаме в изследване на причините за това в европейски контекст, само приемаме най-общото (но не достатъчното) обяснение в тези случаи, че това е въпрос на политическа активност и лобиране, както и липса на координация и сътрудничество между двете комисии, които работят върху идентифицирането на планинските райони в ЕС. Във връзка с това е очевидна необходимостта от последователност в определяне границите (регионализация) на европейските планински територии/райони.

Във връзка с възприемането на социално и икономическо сближаване за основен акцент в работата на ЕК в началото на новия век, тя дефинира съществуването на *пет типа* необлагодетелствани територии (LFA), сред които са и *планинските територии* (ЕС, 1257/99). Те са определени във Втория доклад за икономическо и социално сближаване (European Commission, 2001) като 38.8% от територията на тогавашния ЕС15. При тази типология са налице методологични проблеми, които възникват от факта, че необлагодетелстваните територии (*LFA*) *често териториално се припокриват*.

За разлика от глобалното проучване от 2000 г. на UNEP-WCMC следващото изследване на NORDREGIO (2004) използва малко по-различни топографски показатели, които са в рамките на пет височинни пояса (по-малко от предходната типология). Те са базирани на принципа, че прагът за вертикалното разчленение се увеличава с намаляването на надморската височина (Табл. 6 и 7 на с. 47 и с. 53 от дисертационния труд).

Тъй като в някои части на Европа планините се простират до самото морско равнище като например тези на Пиренейския полуостров, Британските острови, Гърция и Скандинавския полуостров, очертаването (регионализацията) им изисква преразглеждане на критериите на Карос и колектив (2000), които включват само морфометрични показатели.

Според критериите на NORDREGIO (2004) териториите, чиито климатични характеристики са съпоставими с тези в планините, съотнесени към температурния контраст индекс 0,25 се включват също в тях. Така в обсега на планинските територии попадат територии от големите географски ширини на Европа, които не съответстват по морфографски и морфометричните характеристики на планинска територия.

Целта е очертаването на планинските територии/райони да се доближи до границите на общините, за да може наличната статистическа информация на равнище община да се използва и при планинските райони за различни цели (в т. ч и за анализ на УР). Създават се шестнадесет комбинации от критерии да тестват различни прагове за надморска височина, климат и други морфометрични показатели. Тези критерии се използват за съгласувано и общоприето очертаване на тези райони. С цел да се създадат по-обширни и непрекъснати райони и предвид на това, че топографските критерии играят определяща роля, то те се прилагат само в планински области с обхват по-голям от 5 km². С цел оценка на жизнеността на планинските територии се сравнява процентът на площта заета с планини в страните с този на населението,

което живее в планините, защото дори когато планините покриват голяма част от националната територия, повечето населени места са в припланинските и равнинни територии.

Изследванията по отношение съотношение планински общини/ планински територии и планински общини/ планинско население типологизира планинските общини на:

- ☐ изцяло планински общини (100% от тяхната площ, обхваната от планини)
- ☐ предимно планински общини (> 60% от тяхната площ, обхваната от планини)
- ☐ частично планински общини (40 - 60% от тяхната площ, обхваната от планини)
- ☐ леко планински общини (<40 % от тяхната площ, обхваната от планини).

Тези резултати представляват първия етап на изчерпателното изследване на планините в Европа (Европейска комисия, 2004 г.) и то е с изключителна важност, защото на него *се базират* всички следващи изследвания. В това изследване се изказва опасение, че може да не е подходящо да се използват едни и същи критерии за избора на подходи и методи и реализиране на политики за развитие в отделните страни по няколко причини като необходимостта от национален контекст, различия в териториалния обхват на общините в различни страни.

Следващият етап се бележи от Зелената книга за териториално сближаване (The GREEN PAPER on Territorial Cohesion, 2009), чийто фокус са териториите със специфични географски особености (вкл. и планинските територии). Тук се налага алтернативен подход, който е необходим, поради факта, че статистическата информация се отчита само на NUTS 3 ниво. Според Зелената книга за териториално сближаване планинските райони в ЕС (тук те за първи път се наричат така) са 168 и в тях живее 8% от населението му. Тяхната типология е съотнесена към NUTS 3 регионите, в които поне 50% от цялото население живее в територии, определени чрез морфометрични показатели като планински. Това аргументира защо в предната част се разглежда обстойно понятието „район/регион“ и как то се третира в научната литература.

GREEN PAPER (2009) определя планинските територии за *първи път като планински* райони (според европейската номенклатура те са NUTS 3 региони) твърде механично като се формализира и най-вече се дискредитира съдържателно регионализма като подход за развитие на територията. Морфометричните характеристики (надморска височина, наклон на склона и вертикално разчленение) са тясно обвързани с предходното изследване, отнасящо се за планинските територии в Европа от 2004 г. на DG REGIO т. е в подходите на европейските политики, отнасящите за планинските територии, се наблюдава приемственост в това отношение.

Според типологията на GREEN PAPER даден NUTS 3 район се определя като планински, ако по-голямата част от неговото население живее в топографски идентифицираната за планинска, част от територия му т. е. в дадения случай планините като слабо населени територии са двойно дискриминирани при налагането и на това ограничение. За да се дефинира дадена община като планинска липсват точно разписани количествени

показатели. Споменава се само, че тяхната територия трябва да е преобладаващо планинска като се предполага, че всяка държава сама прецизира тези показатели за своята територия. (Табл. 8 на с. 48 от дисертационния труд).

Изследването създава карта, която дава възможност да се съпоставят териториите, които отговарят на топографските критерии и на критериите за населението в тях на база NUT 3 региони, което макар и дискриминационно по отношение на планинските региони като такива, по отношение на методиката за типологизация на регионите представлява напредък.

Публикуването на GREEN PAPER (2009) е първата важна крачка за реализиране на идеята на Комисията да разработи интегрирана стратегия на ЕС за планинските райони. Това като инвенция е много целесъобразно, защото дори самото терминологично преименуването на планинските територии на планински райони е крачка към териториалния (интегриран) подход, който е твърде удачен за УР.

При процесите за типология на планинските райони в Европа се наблюдава приемственост и непрекъснато усъвършенстване. Всички изследвания се базират върху морфометрични показатели, въведени в резултат от изследванията на NORDREGIO (2004). За първи път планинските територии са наречени „планински райони“ при типологията от 2009 г. (The GREEN PAPER on Territorial Cohesion, 2009), когато техните граници се съотнасят към NUT 3 териториални единици и критериите заложи в тази типология планинските територии са подложени на двойна дискриминация. Това е коригирано в следващите изследвания (ESPON, 2013).

ESPON Territorial Diversity (TeDi) допълнително проучва разнообразието от възможности за очертаване на планински райони, базирайки се на отделни случаи (казуси). Важно за перспективното развитие на ESPON районите е взаимодействието им с градовете и градските територии, които могат да бъдат разположени в или извън техните граници. (Табл. 9 и 10 на с. 53). Типологията има за цел да разграничи NUTS 3 районите, в които планинските общини имат голям брой население, планинските общини с малък брой население и още в кои общини населението живее преобладаващо в планинските територии и кои общини не са планински. Методиката се базира на новаторски подход за интерпретиране на характеристики на дадени район, който се представя като планински. Благодарение на използването на LAU 2 (NUT5) данни е възможно да се редуцират проблемите, свързани с възможни неточности при очертаване границите и това има особено значение за природните дадености обвързани с топографията и другите процеси и явления. Тъй като тази типология е фокусирана към планинските райони, то само общините свързани с топографски критерии се считат за планински. Общините, определени като планински *по климатични критерии*, се *изключват*. ESPON (2013) утвърждава *териториалният подход*, но от друга страна се губи уникалния за планинските райони социален и културен контекст.

Въз основа на направения критичен анализ на методиките за типология на планинските територии/райони са направени следните изводи.

Изводи:

1. При типологизиране на планинските територии/райони в Европа се наблюдава **приемственост** и непрекъснато **усъвършенстване**. Всички изследвания се базират върху морфометрични показатели, въведени в резултат на изследвания на NORDREGIO (2004). За първи път планинските територии са наречени „планински райони“ при типологията от 2009 г. (The GREEN PAPER on Territorial Cohesion, 2009), когато техните граници се съотнасят към NUT 3 териториални единици и критериите на тази типология двойно дискриминират планинските територии, което е коригирано в следващото изследване (ESPON, 2013).

2. Изследванията на NORDREGIO (2004) характеризират планинския район като природен, социално-икономически и културен район, в който са налице пречки, произтичащи от надморската височина и други природни дадености, и които трябва да се отчитат при социално-икономическото му развитие и пространствения и природен дисбаланс. Проблемни при дефинирането на планинските райони са не толкова критериите, а по-скоро тяхното **комбиниране** и съчетаване.

3. Въз основа на сравнителния анализ се налага изводът, че планинските райони/територии далеч **не са хомогенни**. Те са райони/територии, които обикновено притежават **няколко типа** ограничения, които **не се проявяват системно** и в рамките на една и съща категория. От това следва, че е трудно да се използват такива категории като отправна точка за създаване на специфични регионални програми за устойчиво развитие. В действителност, такъв подход е най-вероятно да бъде неефективен, защото широкият спектър от различни случаи в рамките на всяка категория изисква подход, при който политическите интервенции са специфични за локалния контекст, а не към даден клас територия.

II.2. Българските нормативните документите и еволюция на методиките за очертаване на планинските територии (райони)

Във втората част на тази глава се разглежда как се очертават планинските територии в България и как се променя методиката за очертаване на техните граници от края на XX век до наши дни. Както в програмните документи на ЕС, така и в нашата типология за избор на критерии и показатели за определяне на планинските райони зависи от целите на нормативните документи, за които те се формулирани. В Проектозакона за планинските територии от 1995 г. критерият „надморската височина“ е ясно дефиниран в съответствие с научно-обоснованата граница от 600 m. Това е в случаите, когато трябва да бъдат определени планински територии с прилежащите им планински райони с населените места (Проектозакон за планинските

територии, 1995 г.) или да се определят населени места в планински райони (Наредба №14 от 1 април 2003 г.).

При определяне на районите за целенасочено въздействие или на необлагодетелстваните райони, този показател е същият само, че му се придават средни стойности, вариращи между 500 и 700 m средна надморска височина, както се въвеждат и други показатели и критерии, в съответствие с ЗРР. В нормативните документи, които се приемат преди присъединяването ни към ЕС (2003, 2004, 2005 г.) не се предвиждат други критерии при определянето на планинските райони, освен този за надморска височина. След 2007 г. показателите са два – средна надморска височина и среден наклон на склона и са хармонизирани с европейските изисквания. (Наредба № 30, 2008 г.).

Критериите и показателите за определяне на планинските райони в България в Проектозакона за планинските територии от 1995 г. са заложили на базата на комплексния подход и създава условия за тяхното цялостно териториално развитие. България се цитира във финалния доклад на NORDREGIO (2004) за проучването на планинските територии в Европа сред четирите страни (наред с Франция, Италия и Швейцария) с практика в типологизиране и очертаване на планинските територии ориентирана към регионално развитие и/или други цели за други политики.

Трудностите свързани с уеднаквяване на понятията „планински територии“ и „планински райони“ налага в първото проучване на ГИ на БАН за очертаване на планинските територии у нас да не се прави разлика в съдържателно отношение между двете. („планинска територия“ и „планински район“) както е и в европейската практика пред този период. В цитираното проучване на ГИ на БАН се установява, че поради ивичестото разположение на по-голяма част от планините и котловините между тях, териториите с планински характер не са непрекъснати и имат значително по-ограничен размер от самите планински райони. Налице са също констатации, че планинските територии у нас се групират в седем района, които се състоят от типични планински територии и гравитиращи към тях съседни или в тях пространства със слабо изразени морфографски признаци, но тясно свързани с тях по отношение на природните си дадености, икономическо и социално развитие и инфраструктурна достъпност. При очертаване на териториите, които да бъдат обект на третиране според проекта Закона за развитие на планинските райони у нас са включени два пъти по-големи по размер територии в сравнение с тези идентифицирани от изследването на ГИ на БАН. Тези деформации възникват поради факта, че за изходни административно-териториални единици при определяне на планинските райони са общините, което води до случаи на включване на общини, които в преобладаващата си част не са планински. Най-големи несъответствия се наблюдават в Странджанско-Сакарския и Краищенско-Софийския район.

Напредък в преодоляване на противоречията да бъде преодоляно, има в измененията в ЗРР от април 2005 г., където за първи път, на показателите за средно хоризонтално и

вертикално разчленение се присвояват по-ниски стойности, както и на показателя за среден наклон на склона (средна н.в.<500 m в комбинация със средно.вертикално разчленение >150 m/km средно хоризонтално разчленение > 1,5 km/km² , и среден наклон > 7°). Тези стойности са по-близки до характерните за хълмистите земи в страната, които заемат 25% от територията на страната.

В годините след присъединяването ни към ЕС законодателната ни практика се съотнася към методиката за очертаване на планински райони в България за определяне на: • населените места в селски и планински райони (2003 г.); • районите за целенасочено въздействие (2004 г.) сред които се включват и планинските територии и това се извършва въз основа на социално-икономическите, географските, демографските и инфраструктурните характеристики на тези територии; • необлагодетелстваните райони и териториалния им обхват (2008 г.); • районите (общините) за целенасочена подкрепа (НСРР за периода 2012-2020 г.); • територии със специфични характеристики и условия (НКПР на Р България за периода 2013-2025 г.)

Изводи:

1. Изборът на критерии и показатели за определяне на планинските райони **зависи от целите** на нормативните документи, за които те се формулират. Например, показателя за „надморска височина” е ясно дефиниран в съответствие с научно-обоснованата граница от 600 m, в случаите когато трябва да бъдат определени планински територии с прилежащите им планински райони с населените места (Проектзакон за планинските територии, 1995 г.) или да се определят населени места в планински райони (Наредба №14 от 1 април 2003 г.). В другите три случая, които се отнасят до определяне на райони за целенасочено въздействие или на необлагодетелствани райони, този показател се изменя, като му се придават средни стойности, вариращи между 500 и 700 m ср. н.в. Освен това, се въвеждат и други показатели и критерии, в съответствие със Закона за регионалното развитие (Обн. ДВ 2008).

2. В нормативните документи, които се приемат преди присъединяването ни към ЕС (от 2003 г., 2004, 2005 г.), **не се предвиждат** други критерии, освен този за надморска височина при определянето на планинските райони като се приема за достатъчен ако отговаря на граничните за показателя условия. Приетите нормативни документи като Наредба № 30 от 2008 г., показателите са два – **средна надморска височина и среден наклон на склона**, и са хармонизирани с европейските изисквания.

3. Критериите и показателите за определяне на планинските райони в България в проекта на Закона за планинските територии от 1995 г., са заложили на базата на **комплексния подход** и създават условия за тяхното цялостно териториално развитие. България се цитира във финалния доклад на NORDREGIO (2004) за проучването на планинските територии в Европа сред четирите страни (наред с Франция, Италия и Швейцария) с практика в типологизирането и

очертаването на планинските територии ориентирана към регионално развитие и/или други цели за други политики.

4. Необходимо е да се обоснове включването в планинските райони, на територии, обективно имащи облик на планински, но не отговарящи на някой от критериите. По мнение на учени от Географски департамент на НИГГГ към БАН в тези случаи се изискват комбинации от допълнителни показатели. Те засягат типологизацията на т.н. „полупланински“ райони. Според тях причината за това до голяма степен е терминологична, защото за понятието „полупланински релеф“ няма обосновани морфометрични характеристики. Такива има за географските понятия „равнинно-хълмист“ (200-600 m), „хълмист“ (330-420 m), „нископланински“ (600-1000 m), „среднопланински“ (1000-1600 m) и „високопланински“ (над 1600 m) релеф. От там възниква и обективната необходимост, да се търсят общи критерии за планински територии и райони, които да ги характеризират комплексно, включвайки и хълмистите земи. Опит това да бъде преодоляно, виждаме в измененията в ЗРР от април 2005 г., където за първи път, на показателите за средно хоризонтално и вертикално разчленение се присвояват по-ниски стойности, както и на показателя за среден наклон на склона (средна н.в.<500 m в комбинация със средно.вертикално разчленение >150 m/km средно хоризонтално разчленение > 1,5 km/km², и среден наклон > 7°). Тези стойности са по-близки до характерните за хълмистите земи в страната, които заемат 25% от територията на страната.

Глава III. Развитие на идеята за регионализма и управление на териториалната система в контекста на планинските територии (райони).

III.1. Развитие на идеята за регионализма във времето.

В първата част на тази глава се разглежда **как възниква и се развива във времето идеята за регионализма**. През 80-те и 90-те години на миналия век е налице осъзнатата необходимост от общи действия, която се изразява в създаване на глобални договори, споразумения и изяви в международната политика за околна среда. Едновременно с това глобалната икономическата интеграция влиза в противоречие с концепцията за устойчиво (балансирано) развитие. Това намира израз във **функционалното групиране** (clustering) на основните икономически територии (MEAs,) и създаването на световна организация за опазване на околната среда. Като отражение на **общата секторна ограниченост** на повечето силни икономически райони **„устойчивото регионално развитие“** не успява да стане част от научната лексика и на **управлението на околната среда на регионално ниво**, защото не му се отделя необходимото внимание.

Тъй като изследването на международни регионалните политики започва след Втората световна война, то се занимава преди всичко с въпросите на икономическата интеграция и колективната сигурност и мира. След края на студената война във връзка с икономическата

глобализация, концептуалните възгледи за регионална международна политика претърпяват значителна промяна. **Международната екологична** политика се превръща в основен фокус на научните изследвания и вниманието на учените се ориентира към глобалните екологични проблеми и съответните институционални инициативи.

В този период се оформят **три гледни** точки и съответни подходи при формиране на международните регионалните политики. Най-влиятелна идея от времето след края на студената война е **неофункционализмът**, която възприема "районът" като най-добър пример за "предполагаема зависима променлива" спрямо националната държава. Докато неофункционалистите се фокусират върху регионалните институции и бюрокрацията, то transactionalists наблягат на „контактите, обмена и общуването между хората и народите като индикатори за успешната интеграция“ (Cantori and Spiegel, 1973). Привържениците на идеята за отвъднационални действия (transactionalists) са по-загрижени за колективната сигурност, отколкото за икономическото благосъстояние и разглеждат регионалните политически съюзи като задължително необходими резултати. Третата теоретична гледна точка има емпиричен подход към системите и застъпва пълна **деинституционализация** или частично редуциране на дейностите на институциите. Регионалистите с neorealists схващания са също агностични по отношение на ползите от процеса на създаването на международните институции в интерес на мира и икономическото благосъстояние.

В последното десетилетие актуален подход при разглеждане на районите е конструктивисткият подход, който ги възприема като конструкти, възникващи в резултат на обединените интереси на много заинтересовани страни. Според анализа на конструктивистите се изисква преминаване от административно-ориентирана концепция към релятивистка, т.е. вкл. отвъд държавните граници, тъй като много заинтересовани страни са външни за съответния район (Allen and Cochrane, 2007). Необходимо е да се вземе под внимание също, че „неформалните“ райони трябва да се базират на ясното разбиране за ролята на наследената териториална единица.

В резултат на пространствените трансформации, за които свидетелстват световните икономически взаимоотношения и сигурност, „идеята за пъзела“ определя насоките на **метагеографската концепция** за районите. Районите, както все повече учени признават, изчезват и се появяват отново, тъй като те се трансформират под влияние на различни икономически, политически и културни сили (Levis and Vigen, 1997). В контекста на тази идея трансформацията на планинските системи е **много по-бавна** във времето и те са **значително по-устойчиви** пред вид на специфичните си природногеографски и социокултурни дадености (колективна идентичност на планинското население).

Извод:

1. Регионализмът (в смисъла на провежданите регионални политики) е **закономерен** процес възникнал през последните няколко десетилетия в резултат на международната икономическа и политическа интеграция и касае въздействието върху определени територии (в това число и много планински територии), които се възприемат като системи респ. **планински системи** и тяхното формиране и развитие се възприема като **огледален образ на изграждането на националната държава**. Прилагането на международни регионалните политики започва след Втората световна война, като те са ориентирани към икономическата интеграция и колективната сигурност и мира т.е. преобладаващите гледни точки за международните регионални политики са дълбоко повлияни от **геополитическите и икономическите събития** след Втората световна война и както казват Hemmer и Katzenstein те са „**те са политически творения**“ (Hemmer and Katzenstein, 2002).

„Регионализмът“ (и неговата производна – „регионът/районът“) има многоаспектно значение и според действията и последиците от него той се поставя в различен контекст. Различните изследователи (неофункционалисти, трансакционисти и неорелативисти и конструктивисти) го интерпретират като икономическа, а други като политико-административна или културна платформа.

III.2. Управление на териториалната (планинска) система и нейното трансформиране.

В следващата част на дисертационния труд се обобщават подходите в научната литература за осъществяване на международните политики за околна среда. Теории за международни регионални политики отсъстват в значителна степен. Особено що се отнася до схващанията на неофункционалистите за регионална интеграция, управленският дискурс на териториалните системи има отчетлив нормативен контекст. Това означава, че по-доброто управление на териториалната система, например под шапката на световна организация за околна среда ще допринесе до намаляване на нарушенията на околната среда.

Второто сходство се отнася до **редуциране влиянието на националната държава** като главното действащо лице, а оттам и нарастващата роля на участници от **неправителствения сектор**. Управлението на териториалните системи от близкото минало се характеризира със **скъсване с традицията на международните отношения** като цяло и много учени доказват влиянието на МПО, НПО, транснационални движения и застъпнически коалиции и многонационални корпорации. Под надслова „**управление без правителство**“ в смисъл без държавно участие внимателно се проучват различни публично-частно, частно-частни и хибридни механизми и институционални договорености.

Напоследък с нарастване на влиянието на констуктивистките идеи се анализират **социално конструиания характер** на района в контекста на международната регионална

политика за разлика от подхода на учените, свързани с международната политика за опазване на околната среда (IEP), които се фокусират предимно върху същността и **последниците** от екологични проблеми.

Въпреки съществуването на значителен брой изследвания регионалното управление не играе съществена голяма роля в международната политика за околната среда, защото повечето от тези проучвания са базиран върху изучаването на отделни **казуси** и поради тази причина те имат слабо влияние върху дебатите за реформа в управлението на териториалната система.

След Световната среща на върха по въпросите на устойчивото развитие през 2002 г. и под влияние н движението ESG (Environmental, Social and Governance) възникват **две самостоятелни, но взаимосвързани** тенденции: групирането на многостранни споразумения за околната среда и създаване на Световната организация за околна среда. Лансира се идеята за по-тясно сътрудничество и възможности за взаимодействия между отделните регионални инспекторати и институции т.е. за осъществяване на **синергия на клъстерно ниво** (UNEP, 2001). Налице са макар и скромни опити за обединяване на някои аспекти на многостранните договори за околна среда в глобален план (Multilateral Environmental Agreements) и прилагането им и на регионално равнище

Извод:

1. След Втората световна война настъпва промяна в разбирането за районите и от това следва увеличаване на диференциацията между "физическите" т.е. формираните на териториален принцип и "функционалните" райони, което отразява **неофункционалистката** гледна точка. Анализът на регионалното развитие през призмата на териториалния обхват на районите навежда на мисълта, че двете нива на териториална активност текат **паралелно** и като че ли **независимо** едно от друго, имайки обаче своя **обединителен елемент – общината** (респ. планинската община). Тя се явява основна структурна единица в регионалното развитие (в т.ч. и на планинските територии) и активен субект на интернализацията. По отношение на водещите актьори при създаването на регионалните политики и осъществяването им напоследък освен политическите лидери във връзка с либерализирания модел на управление и свързаните с него процеси на децентрализация на местното управление се налага идеята за участието на местния бизнес и НПО.

III.3. Стратегията на ЕС за макрорегионализма.

Тази част разглежда **макрорегионалните политики на ЕС** като инструмент за интегриране на територии в рамките (и не само) на кохезионната политика. Разгледано е разбирането за микрорайон и основните критерии за идентифицирането му

Макрорегионализъмът е намерението на ЕС да въвежда **мултилевъл управлението** като предполагаеми новозараждащи се форми на supranational regional governance, които **не са над** националната държава, а я **представяват** и конкретизират в нейните рамки (Hameiri and Jones, 2013). Поставя се големият въпрос, който трябва да получи отговор и за който и ЕС е отворен, а именно какъв вид „политически съюз“ ще произлезе от тази наднационална разширяваща се на принципа на „преливането“ (spill-over) интеграция като цяло базирана на възгледите на неофункционализма, при които ударението пада най-вече върху интеграционната динамика, а въпросът за **политическия резултат** остава отворен и спорен.

Ориентацията на конкретното изследване към планинските райони задължава да се конкретизират процесите и изводите спрямо Алпийската конвенция. Алпийската макрорегионална стратегия (EUSALP) се възприема генерално от всички включени в нея. Тя се възприема и като **възможност** за Алпите да се направи цяла Европа съпричастна с проблемите, които стоят пред Алпите като цяло и в частност отделните статистически (микро) райони в тях.

Извод:

1. Фокус на внимание напоследък е трансграничният регионализъм, ориентиран към функционално откъснати и проблемни райони каквито в голямата си част са планинските райони. Трансграничният регионализъм е обвързан с международни проекти на европейско и/или световно равнище. Конкретно проявление на примера на Алпийската конвенция като **модел за възникване и управление за планинска система**, който е особено полезен за идеята за създаване на Родопска Конвенция и всички действия, които е необходимо да се предприемат, за да се реализира тази идея било то като Родопска Конвенция или като Балканска такава. За осъществяването на втората идея е положено начало със създаването на мрежата SEE more с участието на повечето балкански държави.

III.4. Проблемни аспекти на регионализма в България и политиката за регионалното развитие. Нормативно уреждане и институционална структура.

В тази част се разглеждат **проблемните аспекти на регионализма в България и нормативното уреждане и институционална структура на политиката за регионалното развитие**. Направен е анализ на нормативната база за регионалното развитие у нас и как се разглежда третира то в нея. Анализът на нормативната база се конкретизира чрез политиките за планинските райони. Разгледани са постановления на МС от различен период като се започне от 60-те 70-те и Проектозакон за планините в трите му варианта от 1993, 1996 и последния от 1998 година

Прегледът на действащата нормативна и институционална уредба у нас за регионалното развитие (в т.ч. и в планинските райони) налага извода, че е необходимо е да се оптимизира и

опрости сложната и тромава институционална и нормативна уредба с цел да се улеснят потенциалните участници в регионалната политика.

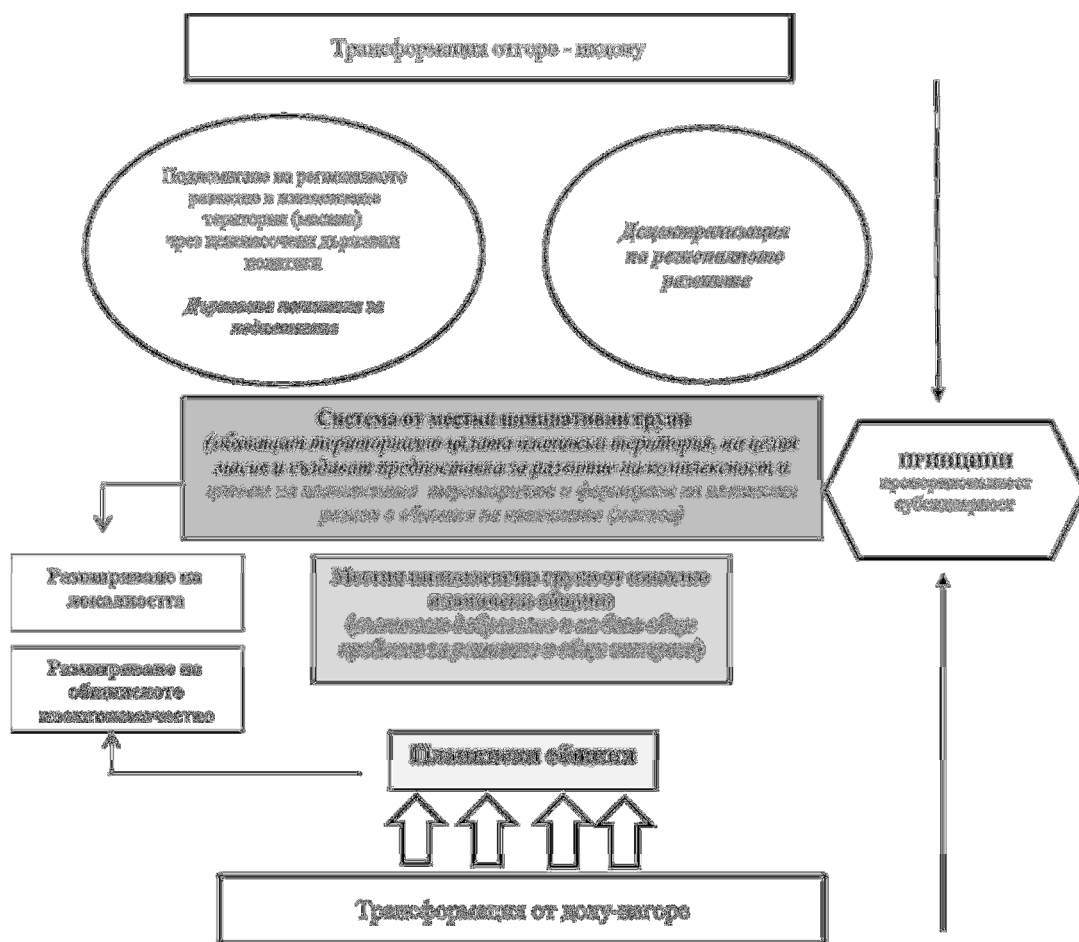
Във връзка с това се прави извод, че основен приоритет на регионалното развитие е да се намери точния баланс между централизирания възглед и либерализираното начало (децентрализацията) в управлението на територията. Въз основа на направения анализ се отбелязва, че България е държава с висока степен на **централизация на властта** и **слабо регионално (местно) самоуправление**. Съществуващият модел значително **съкращава** компетенциите на местното самоуправление и съответно на гражданите в решаването на местните проблеми и използването на местните ресурси.

Друг аспект на проблематика на регионалното развитие е наличието на **терминологично несъответствие** в често употребяваното „местно самоуправление“ и съвсем новото „регионално управление и развитие“ (регионализма). Разглеждат се несъответствията, които се свързват с negliжиране на социалния контекст на термина „община“. Всички белези, с които общината се характеризира в нашето законодателство, са от количествен и икономически характер и нямат нищо общо с историческата конотация на термина „община“. Дискутирането на тази проблематика е свързано с факта, че в планинските общини постепенното елиминиране на тесните общински граници и вътрешна глобализация се случва в **по-малка** степен

Политическият и научният дискурс на регионализма у нас задължително трябва да е съобразен с факта, че областите в България се отличават със значително **по-голяма степен на комплексност** и цялост. Това ги доближава до възприемането им като териториални системи много повече, отколкото районите за планиране. Възприемайки тази логика в настоящето изследване се изследва Смолянска област като „типичен“ (в смисъл с налична статистическа информация) планински район.

На примера на интеграционната динамика в ЕС, базирана на макрорегионалната политика и принципа на „преливането“ (spill-over) в тази част е създадена **концептуален модел** за поетапно формиране на планински район за устойчиво регионално развитие на локално ниво (община-община) за взаимодействие и съответно на микротериториално пространствено ниво.

Този модел на развитие е създаден и се базира на интервютата с кметовете и заместник кметовете на общините на Смолянска и част от Пазарджишка области (Фиг 16 на с.108).

Фиг. 3 Модел за поэтапно формиране (интегриране) на планински район за устойчиво развитие

Изводи

1. В България се извършва усъвършенстване и синхронизиране на законовата основа за регионално развитие, но този процес е **забавен** и в значителна степен **формализиран** от изискванията на ЕС, което от своя страна забавя използването на средствата за регионално развитие. Регионализацията приложена към българските райони не се свързва с тяхната автономност, а се изгражда като **административна и управленска необходимост**. **Обективността** на районите като териториални единици за управление и развитие и отредената им роля за бъдещи активни центрове на растеж е оспорена.

2. Районите за планиране към момента не могат да осигурят достатъчно **самостоятелно управление** и развитие на територията си извън системата на националната държава. Това означава, че политиките за регионално развитие у нас разгледани в европейски контекст са пример за изразена тенденция на поляризация на европейските райони. Това от своя страна означава, че въпреки отчетения макар и малък растеж в развитието на нашите райони (в т.ч. и планинските райони) повечето от тях остават най-слабо развитите райони на ЕС. Необходимо е

да се преразгледа **обективността на районите** като териториални единици за управление и развитие като се възприеме **нова методика** за идентифицирането им или се реформира политиката за регионално развитие като се измести нейния акцент **от формалните райони за планиране към областите** и те се приемат за основни териториални единици за регионално развитие (в т.ч. подпомагане чрез финансиране) в национален контекст.

3. Оспорената обективност на идеята за регионализма, което се случва чрез механичното съотнасяне към европейските изисквания поставя изключително големи **пречки** пред идеята за формиране и устойчиво развитие на планински райони у нас. Възможност за реализация на тази идея е тя да се осъществява **поетапно** чрез инструментите на кохезионната политика като **субрегионални проекти** между страни членки или кандидат-членки на ЕС. Най-лесно тази идея би се осъществила в Родопския масив, където има положени традиции, чрез проекти за планинските територии и тяхното устойчиво развитие и наличие на някои сравнително добре функциониращи МИГ (кълстерни обединения от няколко общини като това на общините Златоград и Кирково).

4. У нас е налице **разделение** на районите, които обслужват европейските взаимоотношения и районите, необходими за териториалното управление на страната ни по отношение на критерии за определянето им както и на целите, които преследват. В този смисъл може да се говори за по-големи и по-малки райони или райони от различен ранг (без това да нарушава смисъла на употребата на термина „област“)

Глава IV. Устойчиво развитие (УР) в планинските територии.

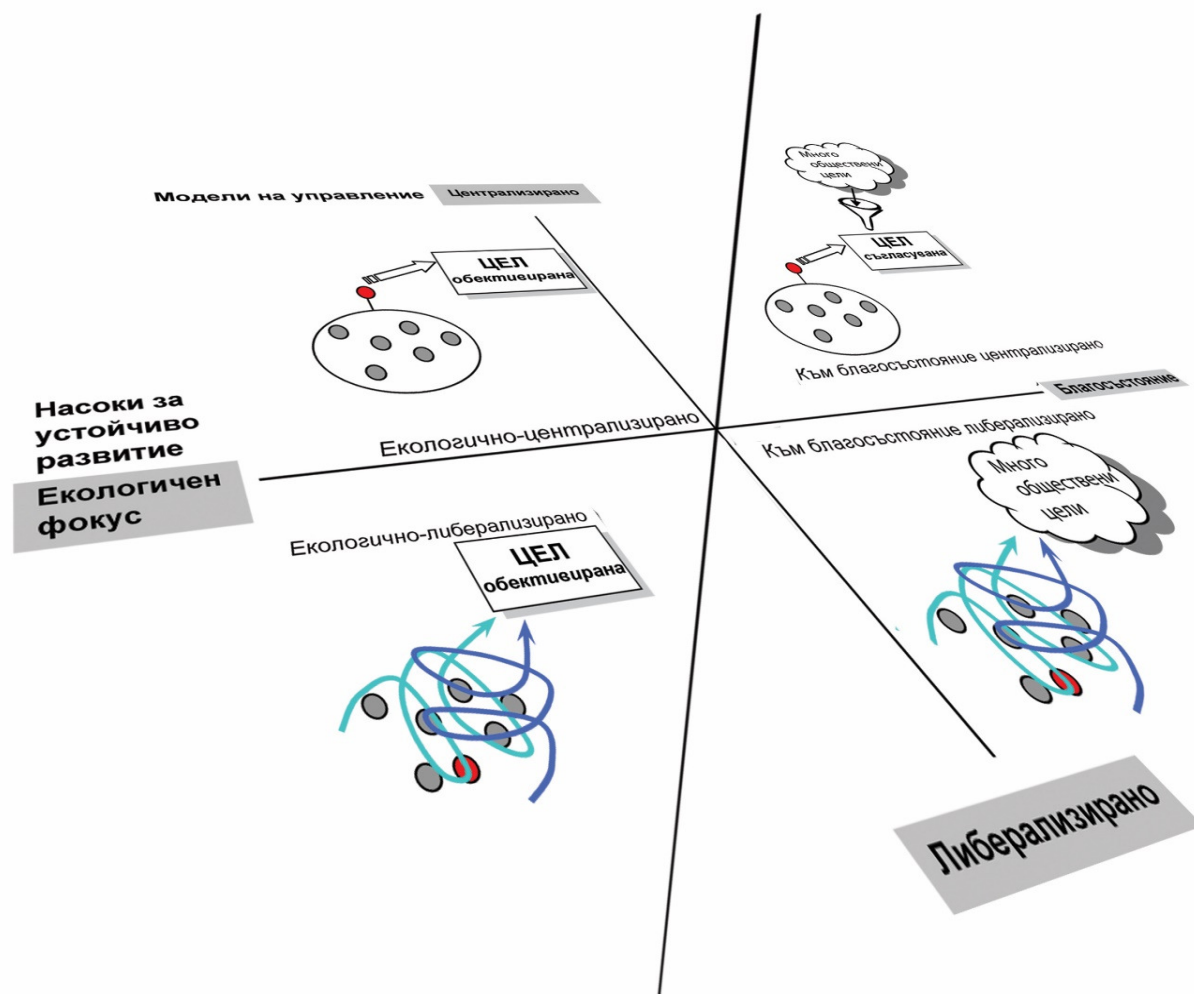
IV.1. Приоритети на УР и модели на управление за целите на УР.

IV.1. Приоритети на УР

В първата част на тази глава се разглеждат **приоритетите на УР и моделите на управление**. В Стратегията за УР на ЕС се изразява загриженост относно все още продължаващите тенденции на неустойчивост в развитието и незадоволителните резултати (EU, 2009), повсеместното прилагането на твърде **фрагментарен подход** за реализиране му. Поради факта, че индивидуалните ползи за хората от дейности отнесени към УР **не са толкова ясни**, в този случай **управлението** респ. управляващите се явяват **необходимото средство** за преориентирането на обществените нагласи и промяната им в полза на УР, а инструментариумът за инициране и осъществяване на промяната са съответните политики. В тази връзка позовавайки се на схващането на Kemp и други (2007), че **по-доброто управление** е предпоставка за предприемане на стъпки за постигане на устойчивост, управлението се разглежда като съвкупност от **правила, участие** на заинтересованите страни и **процеси** за реализирането на общата цел (Kemp and Martens, 2007).

Дадената по-долу концептуална рамка обединява целите на УР и типовете управленска среда, в която тези цели се поставят за изпълнение като изведените основни типове модели като комбинация от тях. Очевидно е, че типология, която се предлага е значително опростена относно "истинския" смисъл както и огромното разнообразие от форми на управление, които се наблюдават на много места в планинските региони. Въпреки това, целта на тази типология е да се направи **първата стъпка** в създаването на концептуална рамка, която да подпомага управляващите да започнат да проучат съответните измерения на моделите за управление за УР и да създадат рамка за **емпиричен анализ** на политиките за развитие в планинските райони.

Изведени са следните модели за управление за УР: *екологичната устойчивост като цел на политиката в планинските региони, реализирана с йерархичен тип управление, екологичната устойчивост като цел на политиката в планинските региони, реализирана с либерализиран /съвещателен тип управление, благосъстоянието като цел, на политиката в планинските региони, реализирана с йерархичен/централизиран тип управление, благосъстоянието като цел на политиката за УР в планинските райони, реализирана с либерален/ съвещателен тип* (Фиг.19 на с. 126 от дисертационния труд).

Фиг. 4 Концептуална рамка за управление на политиките за устойчивото развитие в планинските райони (Zeijl-Rozema et al., 2008)

Типологията не отчита цялата сложност, която може да се наблюдава в обществената среда: правителството на държавата е възможно да води политика както за благополучие, така и за опазване на околната среда, както и местната власт може да действат по един по-авторитарен начин или по-рефлексивен начин в различните случаи. При формулирането на стратегиите за УР на планинските райони със съответстващите им цели и политики може да се разчита на съвещателен управленски модел с ключови фигури в него от бизнеса и гражданските организации, както и да има случаи, при които те се пренебрегват. Тази типология има за цел да проучи търсените въздействия от управлението за УР в планинските райони, за да се подготви почвата за емпирични изследвания при реализацията на УР.

Възможно е да се стигне до извода, че типологията е твърде стриктна и ограничаваща, но тя играе полезна роля за **обсъждане** и открива **нови пътища** за научни изследвания с цел усъвършенстване на разбирането за УР и осъществяването му. Типологията дава възможности за **анализ на управлението** и управленските **решения** за УР в планинските райони в рамките на националната държава, както и в трансгранични територии.

Самата концептуална рамка предоставя възможности за 1) проследяване еволюцията при различните модели на управлението за УР и съпътстващите ги процеси и средства, 2) картографиране на различните модели на управление за УР за даден случай респ. случаи и във времето да се създаде банка от модели на управление и вземане на управленски решения за УР в рамките на идентични случаи, 3) мониторинг на управлението на УР във времето и/или идентифициране на съответствията и несъответствията между процеси, инструменти за управление и перспективите за УР в планинските райони на различни етапи от процеса на осъществяването му.

Рамката може да бъде използвана като метод за структуриране и улесняване на управлението за УР и проектирането на възможни решения чрез устойчиви стратегии в планинските райони.

В края на тази глава въз основа на анализ на работещи планински политики за УР тя е доразвита като в нея е внедрен подход как да се организира и управлява планинската територия: да бъде функционално ориентирана или ориентирана към формиране на териториален интегритет.

Изводи:

1. УР (в това число и в планинските райони) поради своята природа не може да бъде постигнато без управление, което е **нормативно** и изисква **колективни действия**. Най-значимите цели на УР в планинските райони могат да се поставят между двете гледни точки, които се явяват и търсените цели: перспективата за **екологична устойчивост** (за околната среда) и перспективата за **благосъстояние и качество на живот** на хората в планините. От

своя страна разнообразието от модели на управление за реализиране на политиките за УР може да бъде поставено между централизиран модел на управление и **съвещателния** модел на управление. Като резултат от тези констатации могат да се изведат **четири модела на управление в идеален вид**, които обезпечават УР в планинските райони.

2. Разработената концептуална рамка служи като типология и играе полезна роля за обсъждане и откриване на нови пътища за научни изследвания с цел усъвършенстване на разбирането и осъществяването на УР. Тя дава възможности за **анализ на управлението и съответните управленски решения за УР в планинските райони в рамките на една страна и в трансгранични територии.**

3. Концептуалната рамка предоставя възможности за: 1) проследяване **еволюцията при различните модели на управлението** за УР и съпътстващите ги процеси и средства, 2) **картографиране** на различните модели на управление за УР в рамките на един идентичен случай, респ. случаи и във времето да се създаде **банка от модели на управление** (cases) и вземане на управленски решения за УР в рамките на идентични случаи, 3) предоставяне на **възможности да се наблюдава управлението на УР във времето** и/или да се идентифицират удачните и неудачните решения по отношение на процеси, начините и средствата за управление и перспективите за УР в планинските райони на различни етапи от осъществяването му, 4) **метод** за структуриране и улесняване на управлението за УР.

IV.2. Управленски модели за постигане на УР в планинските райони от микрорегионално до макрорегионално равнище.

Тази част от IV глава разглежда работещи подходи и политики за УР и управленски модели за осъществяването им в планинските райони от **микрорегионално до макрорегионално** равнище. Направен е обстоен преглед и са систематизирани добрите практики на швейцарската планинска политика като политика с доказани резултати, реализирана с колективни действия на местно (на ниво планински кантон), национално и транснационално (в рамките на Алпийската Конвенция) ниво. Създадена е концептуална рамка на планинската политика в Швейцария (Фиг.20 на с.137), от която се вижда, че там са налице два подхода – имплицитен подход и съответната функционално ориентирана планинска политика и регионална планинска политика. Пряко ориентираната планинска политика има за цел да насърчи цялостния, интегриран подход на развитие (публичен/частен, междусекторен, икономически и социален) на планинската система на локално ниво. Тези политики дават реални резултати и оказват немалко въздействия върху планинските територии. Те утвърждават подхода, че управлението на ниско таксономично ниво „отдолу нагоре“ дава възможност за успешни политики с дълготраен и устойчив ефект. Техните положителни въздействия могат да

се считат като резултат от целенасочена държавна политика, подплатена и съпроводена с инвестиционна политика, ориентирана към планинските райони, която законодателно еволюира съобразно променените конкретни обстоятелства, както в планинските територии, така и в тези непосредствено свързаните с тях ниски припланински територии.

Алпийската Конвенция се изследва като особено планинско обединение, което се превръща в регионална, правно обвързваща рамка за УР, пример за мобилизиране на страните за транснационално сътрудничество и място за формиране на регионална идентичност на планинското население. Тя представлява естествено възникнало обединение за изява на транснационално регионално устойчиво развитие, като по този начин тя излиза отвъд ограничените секторни цели на повечето други такива многостранни споразумения за околна среда. Тези основни характеристики на Алпийската конвенция предизвикват дискусия, свързана с реформите в управлението на териториалните системи, където наличието на много институции води до припокриване на територии и възникване на ключови предизвикателства. Освен това, за разлика от повечето международни споразумения, които имат за цел да смекчат вече възникнали проблеми чрез **подхода „в края на тръбата“**, Алпийската конвенция е „изпреварваща“ в това отношение като се стреми да ориентира и постави цялата дейност в дадената планинска система в контекста на идеята за УР. Друга нейна особеност е **паралелния** подход, използван в разработването и прилаган при усъвършенстването на рамката на Конвенцията и съответните протоколи към нея, което е възможност и гаранция за **холистичен** подход. Докато принципите и процесите свързани с подписване на протоколите на международни рамкови конвенции за околна среда остават отворени, то Алпийската конвенция в нейния рамков документ определят **дванадесет области**, за които да бъдат разработени протоколи. В някои случаи работата по тях започна още преди подписването на Конвенцията. Друга особеност на Алпийската Конвенция е нейната **достъпност** и **отвореност** за неправителствени участници.

Като международна инициатива Алпийската конвенция изпълнява три функции, с които допринася за създаване на теория и провеждане на реформа в управлението. Първата от тях се отнася до нейния географски идентифициран регионален обхват, който е единен и **цялостен** по отношение на УР. Втората е нейният процесуално-ориентиран подход за международни споразумения базиран на модела „рамка-протокол“ и третата е нейната достъпност за неправителствени участници. В преамбюла на Алпийската конвенция районът се описва като „един от най-големите непрекъснати девствени природни области в Европа, който е с изключително уникална и разнообразна естествена среда, култура и история, представлява икономическа, културна, рекреационна и жизнена среда, в сърцето на Европа, която се обитава от много народи и държави“ (Alpine Convention, 1991). Зад тази формулировка биха могли да се декодират редица елементи, които намират израз в регионалния политики на отделните страни

и IEP (International Environmental Politics) литературата за околна среда. За първи път европейските Алпи като планинска система са идентифицирани едновременно като уникална и разнообразна среда.

Цялостният обхват на Алпийската конвенция е едновременно една от най-стойностни й характеристики и същевременно едно от основните предизвикателства. И накрая Алпийската конвенция може да служи като **модел на сътрудничество** между държавата и неправителствените участници. Тя е случай „**институционализиране на географски регион**“. Въпреки че Алпийската конвенция и протоколите към нея са подписани от националните държави, географският обхват на споразумението (с някои политически мотивирани изключения) е определен въз основа на поднационални териториални единици, които са част от планинската верига. В резултат на транснационалната инициативност на държавни и неправителствени участници в границите на региона до голяма степен се създават нови форми за изразяване на демократична легитимност и отчетност. Цялостната ориентация на Алпийската конвенция към УР е процес базиран на рамковия протокол и в обсега на цялата планинска верига (т.е. на базата на географския подход), което предполага успешно участие в дискусиите за реформи.

Алпийската конвенция представлява интерес за теорията и практиката на опазване на околната среда, обществото и управлението с нейната холистична същност. Алпийската Конвенция има принос към 1) изследване произхода на макрорегионализма в Алпите в контекста на съществуващите алпийски регионални инициативи за управление, 2) равностойност на досегашните макрорегионални усилия, като се вземе под внимание ролята на поднационалните единици, гражданското общество и тяхната управленска организация и 3) обсъждане на макрорегионализмът в Алпите с цел неговото преосмисляне.

Изводи:

1. Алпийската конвенцията представлява значителен интерес за учените и политиците ориентирани към международни политики за опазване на околната среда. По предложение на международна екологична неправителствена организация (NGO) в началото на 1950 г. и в резултат от преговорите между основните алпийските държави в Европа и Европейският съюз се стига до подписването на Рамкова конвенция през 1991 г., както и последвалите я десет технически протокола. Само този факт е достатъчен да предизвика интерес към Алпийската конвенция, в пред вид на това, че повечето от глобалните рамкови конвенции създават **много по-малко** документи/протоколи.

2. Алпийската конвенция представлява интерес за теорията и практиката на опазване на околната среда, обществото и управлението (Environmental, social and governance, ESG) с нейната **холистична същност**. Алпийската Конвенция има принос към 1) изследване произхода на **макрорегионализма** в Алпите в контекста на съществуващите алпийски

регионални инициативи за управление, 2) равностойност на досегашните макрорегионални усилия, като се вземе под внимание ролята на поднационалните единици, гражданското общество и тяхната управленска организация и 3) обсъждане на макрорегионализъмът в Алпите с цел неговото преосмисляне.

3. Целта на Алпийската конвенция е да се ориентира към цялостно социално-икономическото развитие на планинския район и прерогативите на **устойчивото развитие**. Този подход замества подхода "в края на тръбата", при който се решават последиците от негативните изменения на околната среда. Цялостният подход на Алпийската Конвенция се съпътства от някои трудностите, които възникват при групирането на клъстерите за оценка. Определяне на областите за развитие чрез инициране изготвянето и създаване на протоколи успоредно с преговорите за рамкови документи предопределят непрекъснат, повтарящ се процес, базиран върху междусекторна координация в интерес на идеята за УР в планинските райони.

4. Алпийската конвенция представлява случай на **"институционализиране на географски регион"**. Въпреки че Алпийската конвенция и протоколите към нея са подписани от националните държави, географският обхват на споразумението (с някои политически мотивирани изключения) е определен въз основа на поднационални териториални единици, които са част от планинската верига. В резултат на транснационалната инициативност на държавни и неправителствени участници в границите на региона до голяма степен се създават **нови форми** за изразяване на **демократична легитимност и отчетност**. **Цялостната ориентация** на Алпийската конвенция **към устойчиво развитие** е процес базиран на рамковия протокол и в обсега на цялата планинска верига (т.е. на базата на географския подход), което предполага успешно участие в дискусиите за реформи, свързани със състоянието на околната среда, общественото развитие и управление (ESG).

V. Създаване на концептуална рамка за постигане на УР в планински район

V.1. Изследване на взаимовръзката между територия, функциите ѝ и изграждане на политика за нейното развитие в контекста на съвременната държава.

Демокрацията в една национална държава има ясен управленски център и ясно разпределение на компетентностите, а системата е относително йерархична, въпреки че някои страни позволяват значително делегиране на власт към местни единици. Също така функционалните ѝ граници обикновено се припокриват с териториалните и правителството контролира своята правна, икономическа и административна власт върху цялата държавна територия.

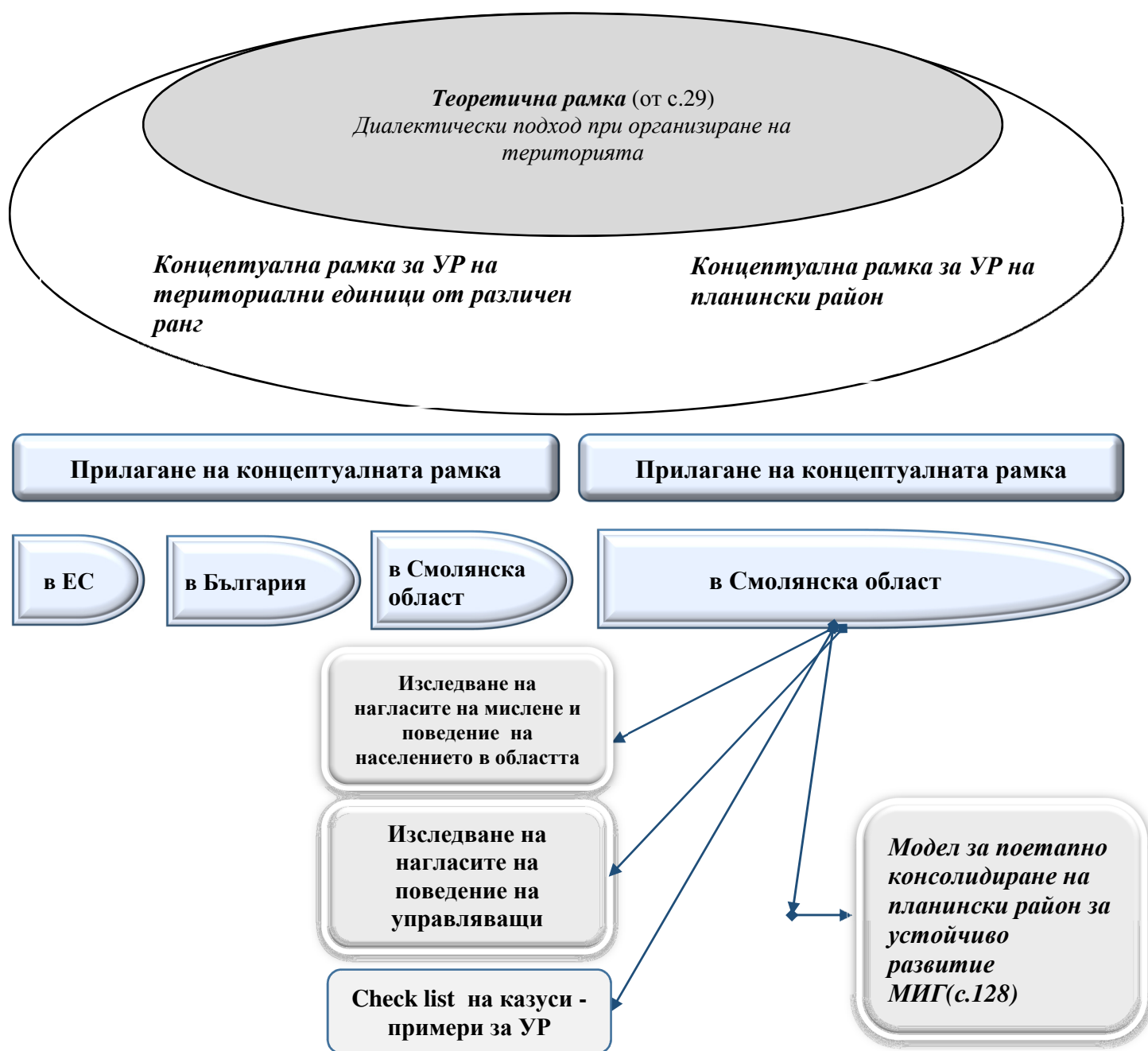
Държавно интегрираната територия с присъщите ѝ административни функции колкото и да се приема за даденост в днешните индустриализирани, демократичните

национални държави **не е исторически крайна точка** на естественото им развитие. Основните закономерности при формиране на съвременната държава биха могли послужат като модел за формиране и пътища за развитие и функциониране планински териториални системи от различен таксономичен ранг.

Изследване на взаимовръзката между **територия, функциите ѝ** и избора на подходи за изграждане на **политика за нейното развитие** дава възможност да се обогати теоретичната рамка, която впоследствие да се свърже със съвременното формиране на макрорегионите в ЕС (Европа), при които се обединяват територии от различни национални държави на базата на общи природногеографски характеристики и общо развитие (историческа съдба) на територията (пространството).

Проучване на теоретичните идеи става основа за създаването на концептуална рамка за УР, която се прилага в териториални единици от различен таксономичен ранг (ЕС, България и Смолянска област).

Изследването как възниква и укрепва модерната държава с присъщите ѝ особености поставя въпроса би ли могло да има аналогичен обратим процес. Дали при наличие на същите икономически, политически и културни движещи сили би могло чрез укрепване на функционалните взаимовръзки и изграждане на система на управление да се консолидира територия, която е от по-нисък ранг от централизираната националната територия. Това е контрапункт на наложилата се обща нагласа, че създаването на териториалната автономия на националната държава и независимо функциониращата ѝ бюрокрация като решаваща социална форма са крайни и необратими. (Фиг.23 на с. 188)

Фиг. 5 Концептуална рамка за УР на район в т.ч. и планински район

V.2. Изследване на нагласите и моделите на поведение на населението в област Смолян за постигане на УР в планински район

В тази глава се изследва тезата, че хората предприемат действия, които са устойчиви без да го наричат УР. Он-лайн проучването изследва **пречките**, които възникват при реализиране на концепцията за УР, как общността от един планински район (на ниво област) я

възприемат и какви съответните действия е необходимо да се предприемат в област Смолян¹ за реализацията ѝ. Проучването на мнението на хората цели освен да установи степента на информираност на обществото за политиките на УР от една страна и от друга дали хората от този район не предприемат действия, които кореспондират с УР, но те не ги свързват с него. Тя има принос при разкриване бариерите, възникващи при реализацията на УР, заложено в Областна стратегия за развитие на област Смолян за 2014-2025.

Изследването е реализирано чрез интернет анкета с 49 въпроса (Приложение 3). Формулирани са следните **хипотези**: 1) *Концепцията за УР не е добре известна*; 2) *Концепцията за УР се разбира главно като опазване на околната среда*; 3) *Хората проявяват устойчиво поведение, но не винаги го наричат така*.

Общо 533 души са отговорили на въпросника като 88,5% от тях са възраст над 18 години. Това е представителна извадка на населението на област Смолян (над 18 години) по отношение на пола, възрастовото и териториално разпределение на хората, включени в нея. По отношение на образователното ниво се търси **по-голяма образователна хомогенност** на анкетираните (Фиг.5, 6 и 7 на с. 28 от дисертационния труд). Наличната събрана информация се анализира с цел да се приемат или да се отхвърлят формулираните хипотези

Информираност на хората за концепцията за УР

Първата част на анкетата е ориентирана да търси отговор на въпросите до колко хората познават концепцията за УР, какви проблеми откриват в реализирането ѝ, кое описание съответства в най-голяма степен на идеите на концепцията и колко значимо е УР за тях. Отговорите са представени на Фиг.28 на с. 194. Прави се анализ на информираността на населението по пол., принадлежност към възрастова група и степен на образование. Тези критерии се прилагат при анализа на отговорите на анкетираните на всички останали въпроси (с изключение на последния сет).

Извод, който изисква внимание е, че неутрални по отношение на УР са по-младите от 50 години. Запознатите с УР по-често казват, че УР е важно или много важно в сравнение с тези, които не са запознати. Тези, които не са запознати с УР по-често смятат че то е нито важно, нито маловажно.

¹ Изборът на териториалния обхват на изследването е в съзвучие с изводите направени в предходната глава т.е. планинската териториалната система, която се възприема за „район“ е територията на една област, в която са включени изцяло планински общини според всички типологии с цел да се достигне до максимално адекватни и приложими изводите към планинското регионално развитие.

Фиг.6. Значението на УР

При избора на описание, което най-добре отговаря на визията на анкетираните за УР се предполага, че повечето хора ще свържат УР с опазване на околната среда, но в противоречие с очакванията, те идентифицират УР най-вече като балансирано развитие (74,7%). Когато същите хора се сблъскат с редица конкретни теми, които контекстуално се вписват в УР, като 37,2% от анкетираните мислят за екологични проблеми, следвани от социалните проблеми (25,6%).

Жените и по-високо образованите хора идентифицират значително повече социални, времеви и пространствени проблеми, принадлежащи към УР, отколкото мъжете и анкетираните с по-ниска образователна степен. Мъжете, обаче, отчитат с по-висока честота принадлежността на иновациите и технологиите към УР (54% към 45%).

Опазване на околната среда или УР

С цел по-подробно изследване дали хората интерпретират „устойчивото развитие като опазване на околна среда“ част от въпросите са посветени да установят екологичното поведение на хората и по-специално на тяхното поведение за УР (Табл.18 на с.197). Три важни извода могат да се направят от интерпретацията на отговорите: *Хората предприемат екологосъобразни действия у дома, на работното си място или в училище в различна степен; Грижата за околната среда е основна тяхна задача; Младите хора (под 35 год.) от извадката съобщават, че по-рядко предприемат екологосъобразни действия, отколкото по-възрастните анкетирувани.* Този извод е важен, за да аргументира бъдещата дейност, която трябва да се предприеме за информиране на обществото относно концепцията за УР. Запознатите с концепцията за УР са по-екологосъобразно ориентирани. Необходимо е да се информират повече хора на всички нива за УР и да се образуват младите хора основно в училище да бъдат устойчиви в своето ежедневие чрез холистична образователна концепция.

Табл. 1 Сравнителни резултати за екологосъобразни действия у дома, на работното място или в училище² (>80%, 60–80%, 50–59%, <50)

	У дома	На работното място	В училище
Разделното събиране на отпадъците или рециклирането им	68,9%	46,4%	36,7%
Икономично използване на електроенергията (енергоспестяващи крушки и др.)	91,5%	59,5%	20%
Икономично използване на отоплението (напр. програмируеми термостати)	73,5%	54,5 %	46,7%
Опазване на водните ресурси (напр. поставяне на спестяващ бутон)	69,8%	46,7%	33%
Поддържане без хербициди на градината около къщата Ви	70,1%	60,9%	56,7%
Използване на зелена електроенергия	43,3%	12,6%	13,3%
Екологосъобразно използване на почистващи препарати (например без хлор)	64,5%	42,5%	33,3%
Устойчиво строителство (напр. слънчеви панели, изолация)	72,8%	49,2, %	23,3%
Закупуване на енергийно ефективни уреди (от А -висок клас)	83,4%	44,6%	20,0%

Тези, които знаят повече за УР, отбелязват по-често, че предприемат действия и проявяват активност, свързана със социални и екологични проблеми. Но като цяло, активността е хомогенна. Някои от дадените действия се предприемат често, други спорадично. Проблемите, свързани с пространството и времето се избират сравнително най-често. В дома, в училище и на работното си място хората мислят за бъдещето на света. Но резултатите не показват, че хората мислят също и за УР. Тези резултатите са по-ниски и по-малко хомогенни, отколкото по отношение на екологосъобразното поведение. От това следва, че макар екологичното съзнание да се превръща в основен дискурс, съзнанието за устойчивост/балансираност все още не е нещо обичайно. Хората споменават, че имат

² с възможност за повече от един отговор на човек

ограничена информация (и съответно информираност) за УР и това е една от причините те да не действат устойчиво.

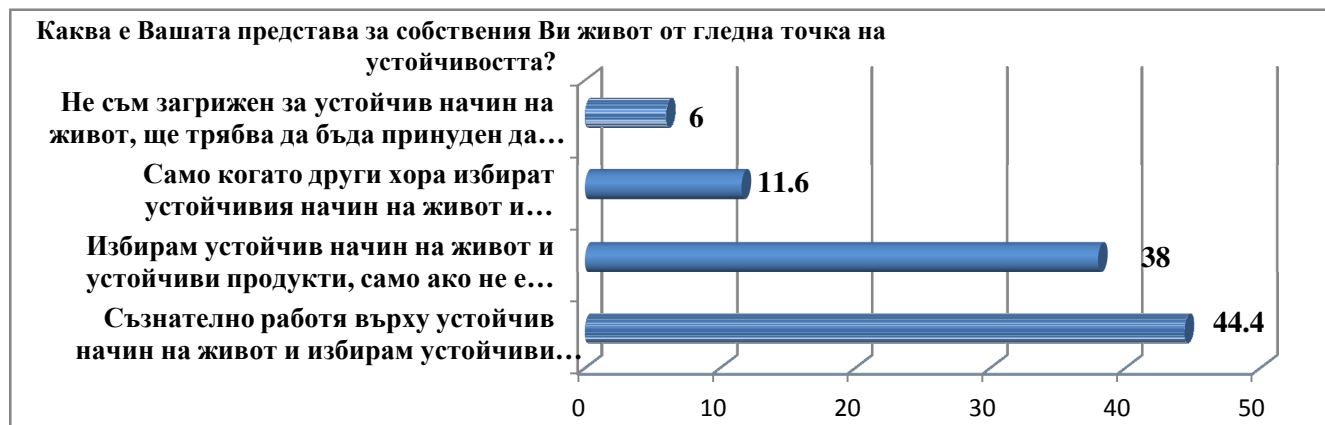
Как изложеното до тук кореспондира с формулираните хипотези? Първата хипотеза гласи, че УР не е добре разпознаваемо. Резултатите показват, че 53% от хората са запознати с концепцията за УР. От тях 74,7% избират интерпретацията ѝ като „балансирано развитие на социалния, екологичен и икономически“ капитал. От това можем да заключим, че УР е сравнително добре познато и в неговата интерпретация се влага съответния коректен контекст.

Относно втората хипотеза, че хората разбират УР основно като опазване на околната среда може да се направи заключение, че на абстрактно ниво те разбират УР като баланс между три от областите му на проявление и това би означавало, че хипотезата може да бъде отхвърлена. Но въведени в конкретен ситуационен контекст те дават приоритет на екологичните аспекти, което потвърждава формулираната хипотеза. Това дава основание за важен извод, че познаването на УР съществува **само** на абстрактно ниво. Ако искаме хората да станат по-устойчиви, те трябва да бъдат информирани **конкретно**. Основен фокус на действие и поведенчески модел на хората на конкретно ниво се явяват проблемите свързани с околната среда, а не тези свързани с УР.

Други логично произтичащи и същевременно много важни изводи от направения анализ са, че по-високо образованите хора са в значително по-голяма степен запознати с УР. Младите хора по-често избират въпроси, свързани с времето, отколкото по-възрастните хора. Икономическите проблеми са на пето място, което означава, че икономиката не се разглежда като важна част от УР. И накрая, мъжете и жените имат различаващо се разбиране кои проблеми принадлежат към УР. В тази връзка е наложително да се предприеме информационно-образователна кампания, която да е ориентирана към: 1) разглеждане на конкретни, вместо абстрактни въпроси, 2) вземане под внимание на различията, които демонстрират двата пола в когнитивните и поведенческите си модели, както и образователните и възрастови различия. При тази информационно-образователна програма е необходимо също така да се уточни каква е ролята на икономиката и нейната взаимовръзка с опазването на околната среда и социалното развитие на обществото. Това би трябвало да включва информация, която дава конкретни примери за това какво може да означава УР у дома, на работното място и в училище.

До колко устойчиви се идентифицират хората?

Поради факта, че УР е сложно и абстрактно се изследва дали хората осъзнават, че това, което правят е устойчиво

Фиг. 7 *Устойчив начин на живот*

На въпроса дали искат да станат по-устойчиви в бъдеще по-голямата част от анкетираните отговарят, че искат да живеят по-устойчиво, ако има ясен ефект или ако има конкретна и ясна информация за УР (39,5%). Двадесет и два процента (22,3%) отговарят, че биха искали да живеят по-устойчиво, при условие че това начинание няма да изисква повече финансови средства и/или усилия и 24,1% от извадката казва, че иска да живее по-устойчиво макар и да струва повече финанси и/или по-големи усилия. Тези резултати водят до следните изводи: 1) *Информираността за ясен ефект от прилаганите мерки за реализиране на политиката за УР е необходима на населението на възраст над 60 години, както и на по-високо образованите хора и на хората, които са запознати с идеите на УР.* 2) *Необходима е информация за устойчиви алтернативи, които не изискват повече финансови средства и/или усилия за хората над 50-годишна възраст, със средна и ниска образователна степен и тези, които не са запознати с устойчивото развитие.* 3) *Запознаване с концепцията за УР като цяло е задължително необходима, защото веднъж запознати с идеите на УР те могат да осъзнаят и възприемат по-високите разходи на време, финансови средства и усилия за устойчиви решения и балансирани действия, произтичащи от тях.*

Изследването прави преглед и на самооценката на хората за това доколко те се възприемат като хора, действащи според идеите на УР. 83% от хората казват, че те живеят съобразно идеите на УР в ежедневието си живот, било то в случаите, когато това струва повече време или средства (пари), или когато това не е толкова скъпо, но отнема много време в сравнение с традиционните възможности. 90% от хората искат да станат по-устойчиви в бъдеще. Това изглежда оптимистичен резултат, но той естествено поражда някои резерви, които са анализирани в дисертационния труд.

Колко устойчиво действат хората?

Изследването проучва действителното поведение на хората от планински регион (област Смолян). Търси се връзка между качеството на живот на хората, свързано с

възможността им да пътуват и използването на личен автомобил, който въздейства върху околната среда. Само 12,4% от домакинствата в област Смолян нямат автомобил, 56,4% имат един автомобил, а 29,4% имат два или повече автомобили. По-голямата част от домакинствата пътуват обаче до 10 000 km годишно (33,9%). С най-висок дял (21,4%) е най-слабата мобилност от 2000 до 5000 km. Най-голям брой километри се реализират за пътуване до работното място.

На въпроса как хората отиват на работа и/или училище и защо избират точно такъв вид транспорт 30,2% от анкетираните използват лични превозни средства (автомобил, мотор, моторед), за да пътуват до работното си място, 45,9% ходят пеша или карат колело. Обществен транспорт използват 11,7% от анкетираните. Възрастовата група 35-50 години използва обществен транспорт значително по-малко от по-младите и по-възрастните анкетирани.

На въпроса за причини за избор на определено средство за придвижване до работното място основните причини са здравословен (27,5%), удобен (16,3%), бърз (11,8%) и лесен за ползване (11,8%).

Необичайно на логиката, че личните автомобили са важни за разстояния над 5 km в настоящето изследване 61,1% от хората използващи автомобил пътуват с него на разстояние до 5 km, което е много неустойчиво. Ходенето пеша и в много по-малка степен колхозенето са най-важни за разстояние по-малко от 5 km (45,4%) (Табл.2). Общественият транспорт се използва както на разстояния по-малко от 5 km (38,1%), така и на по-дълги разстояния над 10 km (61,9% за 5-10 km -52,4% и над 10 km - 9,5%).(Табл. 21 на с.210 от дисертацията)

Табл. 2 Взаимовръзка между разстоянието и начина на придвижване до работното място

Какво разстояние изминавате обикновено до работата си и с какъв транспорт? (Възможен е повече от един отговор)				
От всички пътуват:	От всички:			
	Ходят пеша или с велосипед	Използват лек автомобил	Използват обществен транспорт	По друг начин
	45,4%	30,90%	9,8%	13,8%
по-малко от 5 km 77,8%	100%	61,1%	38,1%	83,3%
от 5 до 10 km 11,6%	----	19,3%	52,4%	-----
от 10 до 20 km 6,9%	-----	20,6%	9,5%	16,7%
Над 20 км 3,7%				
	100%	100%	100%	100%

Хората са също анкетирани относно стимулите да използват екологосъобразен транспорт.

Идеите на УР в дома и работното място

В тази част се изследва какъв избор правят хората в ежедневието си (у дома и на работното си място), за да се установи доколко те са устойчиви (Фиг. 40 на с.215).

Фиг. 8 Дейности в домакинствата през последните шест месеца (към периода на провеждане на анкетата)(в %)

Икономическите съображения и тези за качеството винаги са сред двете най-важни съображения с изключение на дейността по разделянето на отпадъците, при която екологичните съображения са много пред икономическите. **Социалните и екологични съображения, които са значими за УР, са малко важни само при закупуването на кола (екологични съображения) и при проектирането и изграждането на къща (социални съображения).**

Категорията "отдых" включва избор на дестинация за почивка. Съображенията за избора на почивка са климата, културата, пригодността за деца, разстоянието, наличност на различни улеснения и т.н. От всички възможни съображения най-важни при избора на дестинация за почивка са икономическите съображения като цената и качество (съответно 44,8% и 18,5%).

В категорията „потребление“ са закупуването на стоки за дома (различно от другите конкретизирани категории), купуване на дрехи, закупуване на електрически уреди и закупуване на кола. За първите три категории най-често се посочват икономическите съображения – точно тези за качеството. При покупката на автомобил опазването на околната среда се споменават като третият най-важен фактор (14,5%). Екологичните и социалните съображения са малко по-важни от тези в категорията "отдых". Само за 3% от хората околната среда е от

значение при покупката на електрически уреди, а за 6,6% от тях това е на вниманието им при покупката на нещо друго за дома. Социалните съображения са също със слаб фокус на внимание от страна на анкетираните при общите покупки (2,9%) и при закупуването на дрехи (3%).

Категорията, „дейности свързани с обитаването на дома“ включва разделно събиране на отпадъците, ремонт и обновяване, пребоядисване на дома, проектиране и изграждане на къща, пълно или частично обзавеждане на дома и др. При анализа на начина на мислене на анкетираните в този набор от въпроси се наблюдават някои съществени различия. При разделното събиране на отпадъците най-важни са екологичните мотиви. В този случай те се споменават далеч повече от икономическите съображения (54,8% към 6%). Изборът на един или друг отговор при останалите дейности, свързани с дома и жилището, който се обитава зависят в голяма степен от икономически съображения (цената) и съображенията за качество.

Като цяло разходите и качеството определят дейностите на хората, свързани с дома им. Изключения прави само разделянето на отпадъци и закупуването на нова кола, за които важна роля играе мотивът за опазване на околната среда (> 10%).

Каква информация за продуктите и услугите интересува хората?

Необходимо е да се разбере дали хората имат нужда от информация доколко продуктите или услугите са устойчиви и до каква степен. Макар че такава информация все още да не е налична, информацията, която хората смятат за най-важна, за да се решат да закупят конкретен продукт или услуга е срок на годност (82,6%), съставките на продукта (77,5%) и отпечатъка му върху околната среда (77,3%) като необходимата електроенергия за производството или съхранението му, за транспортирането му и др.

Кой трябва да има водещата роля?

Подробно са разгледани категориите „**правителство**“, която включва правителствени и международни организации на различни нива: общинско, областно, национално, ЕС и ООН, **бизнес и пазар, гражданско общество, наука, научни изследвания и образование**. Не е изненадващо, че мнозинството от анкетираните счита, че правителството трябва да поеме водещата роля за УР (96%), следвано от очаквания адресирани към бизнеса/пазара (32%), гражданското общество (19%) научните изследвания и образованието (27%). На въпроса кои са основните средства, чрез които всяка група да реализира водещата си роля интересното е, че концептуалните средства (цели, стратегия) се избират най-често (30%), следвани от информационните (20%) и от иновациите и технологиите (14%).

Предпочита се правителството да поеме водеща роля основно чрез регулиране, законодателство, информационна обезпеченост и координация. Анкетираните са дали предпочитание на национално и наднационално ниво. Според анкетираните правителството

трябва да въведе законодателни и регулаторни мерки, бизнесът и научните изследвания трябва да се грижи за иновациите и технологиите, гражданското общество - да формира партньорства и образованието да предостави информационна обезпеченост.

Изводи:

Във връзка с формулираните хипотези 1) *Устойчивото развитие не е добре известно;* 2) *Устойчивото развитие се разбира главно като опазване на околната среда;* 3) *Хората демонстрират устойчиво поведение, но не винаги го наричат така* и 4) *Кой трябва да поеме водеща роля в устойчивото развитие и как трябва да бъде осъществено това* се налагат следните изводи:

1. По отношение на хипотези 1 и 2 хората разбират УР на абстрактно ниво, но го тълкуват като опазване на околната среда в конкретен дейностен контекст. Хората смятат, че УР е важно. Икономиката не се разглежда като значимо измерение на УР. От тук следва, че е необходима информация за УР. По-конкретно, хората трябва да знаят за взаимосвързаността на социалните, екологичните и икономически области във времето и пространството. Освен това те се нуждаят от информация за индивидуалните ползи, последиците от устойчивото поведение и примери за конкретни действия, които могат да предприемат, за да са устойчиви.

2. По отношение на третата хипотеза хората казват, че са устойчиви и искат да станат още по-устойчиви, но те не действат устойчиво (все още). Поведението им се определя основно от съображения за качество и разходи. Хората с действията си могат да станат по-устойчиви, когато устойчивите опции са лесните, предоставят информация за продуктите, подпомагат хората да определят устойчивостта на техните действия, предлагат алтернативни решения за мобилност, които гарантират бързина и достъпност и правят личния транспорт по-скъп.

3. По отношение на това кой трябва да поеме водещата роля хората припознават правителството като най-важния и водещ участник при реализиране на политиките за УР. Същевременно отреждат важна роля и на други участници. Необходимо е да се създаде благоприятна среда, която да подпомага тези промени. УР е дългосрочен проект и в този смисъл правителството е важно и идеално поставено, за да координира създаването на благоприятна среда. Освен това то е значимо с функцията си да разработи визия, да определи целите, да предприеме действия и да осигури законодателство и регулиране. Визията, целите и съответните действия са важни за всички участници. Като цяло става ясно, че определени групи трябва да бъдат подбрани конкретно в зависимост от възраст, пола, образованието и големината на фирмата/организацията, където работят.

4. Концептуалните цели се разглежда като **най-важното средство** следвано от предприеманите действия. Тази глава разкрива някои интересни факти: хората възприемат УР като важна концепция. Има обаче ограничено разбиране за УР на ниво конкретни действия и предпочитание правителството да предприема действия за реализиране на политиката за УР.

V.3. Изследване на нагласите и моделите на поведение на представители на общинската управа в област Смолян и някои планински общини в Пазарджишка област.

Изследване на нагласите и моделите на поведение на представители на общинската управа става с дълбочинни интервюта. Те целят да проучат мнението на управляващите за политиките за УР в техните общини от една страна и от друга дали управляващите от тези планински общини не предприемат действия, които кореспондират с УР, но те не ги свързват с него. (Приложение 5). Основните въпроси, на които отговарят управляващите са: *Кои са основните приоритети за развитие пред общината?, Кои дейности на общината са ориентирани към УР?, Има ли ефект от програмите/ дейностите на общината за УР? Има ли ефект от програмите/ дейностите на общината за УР/ Кои дейности на общината са ориентирани към УР?, Участва ли Вашата община в МИГ и какви ползи има от това участие?*

Изводи:

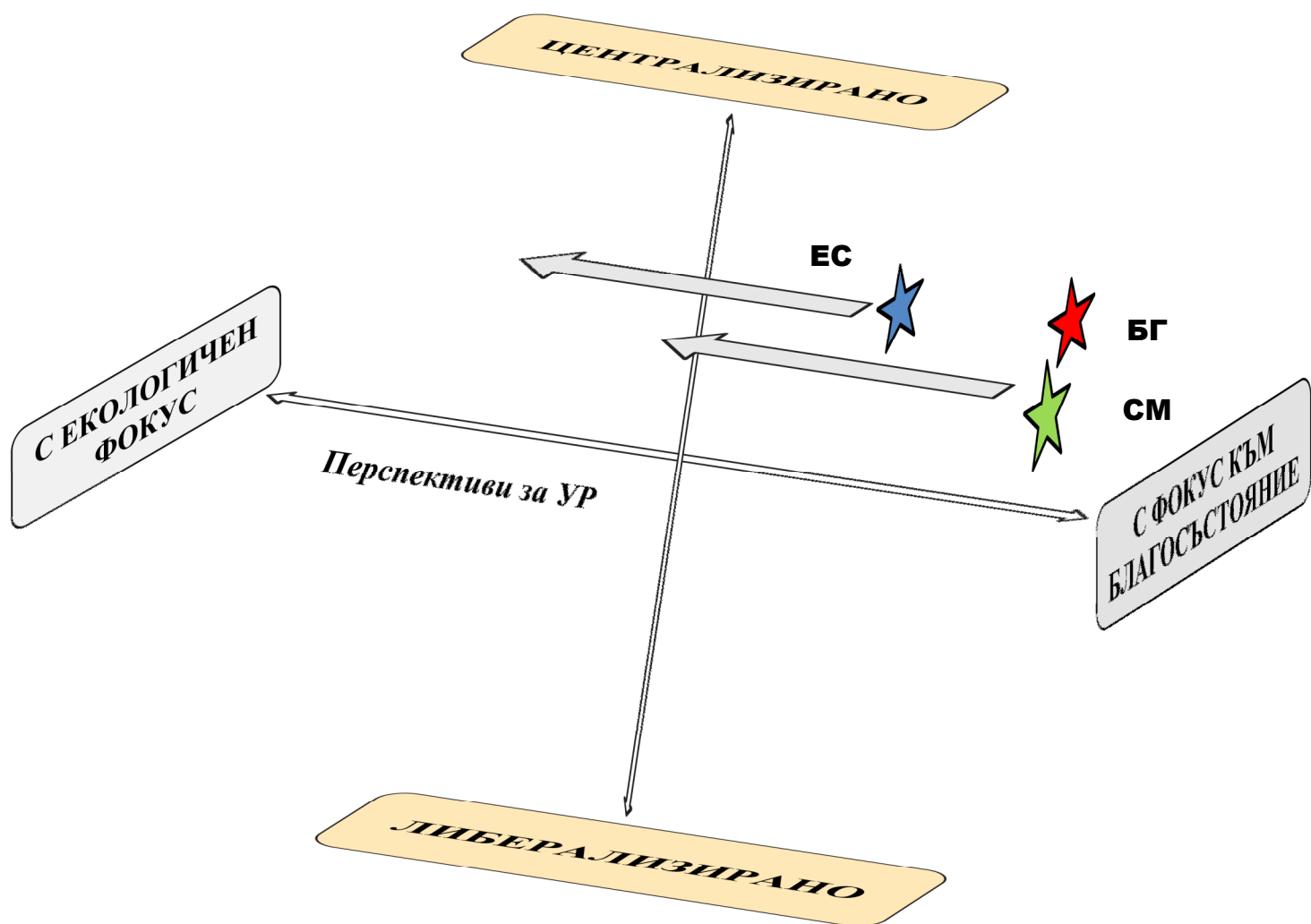
1. Управляващите смятат, че устойчивото развитие е важно, но това разбиране е на абстрактно ниво подобно на начина на мислене на населението от област Смолян. Само община Смолян има План за устойчиво развитие и управление на област Смолян от 2012 г. „Устойчив Модел на Развитие за Зелените Планински Зони”- GREEN MOUNTAIN и то само за периода 2007-2013 в рамките на проект, разработен по Оперативна програма за трансгранично сътрудничество „Югоизточна Европа 2007-2013“. Управляващите посочват, че основните насоки на развитие на общините са те да стават „устойчиво развиваща се община“, но политиките им все още не са устойчиви.

2. В съответствие с основната визия на общинските планове за развитие управляващите сочат като основни икономическите и социални приоритети, но контекстуално интерпретацията им УР подобно на мисленето на анкетираните в област Смолян, се съотнася към екологичния фокус като опазване на околната среда.

3. УР е дългосрочен проект и в този смисъл приемствеността в общинските стратегии за развитие е важно. Такъв род приемственост се открива във втората генерация Общински планове за развитие по отношение на регионалните, националните и европейските приоритети. Осъществяването им среща трудности, защото от една страна визионерски липсва национална стратегия за УР и от друга страна липсва достатъчна политическа воля за реализация на стартирани политиките за УР. От друга страна наложеният централизиран модел на управление (вкл. и на финансиране) не предоставя възможност за продължаване на стартирани вече практики (като проекти по различни европрограми), които да се утвърдят и да се превърнат в политики за УР.

V.4. Тенденции в позиционирането на ЕС, България и област Смолян в концептуалната рамка за устойчиво териториално развитие. Прилагане на Checklist метода за целите на устойчиво развитие.

В тази част се разглежда **изследователската теза**, че в стратегиите за развитие на планинските общините в България и в частност на изследваните общини от Западни и Централни Родопи преобладава моделът, ориентиран към социално **благосъстояние** чрез **централизирано** на държавно равнище управление за реализиране на целите на стратегиите им за развитие (*липсват* отделни стратегии за УР). За тази цел се разглеждат документите (стратегии, концепции) за устойчиво развитие като важен елемент от управлението за УР. Изследват се пречките и бариерите, които се проявяват при реализирането на стратегиите за устойчиво развитие. Изследвана е политика за УР на три нива в стратегията/ документите съответно разработени за целите на ЕС, България и за планински район (областни и общински стратегии).

Фиг. 9 Концептуална рамка на УР в ЕС, България и област Смолян (с.245)

Изводи:

1. Подходите за УР е разработена на различни нива, със специфични УР цели, дейности и проекти. От историческа гледна точка УР е тълкувано като опазване на околната среда до края на осемдесетте години на 20 век. Интегрираната визията за възприемане на околната среда, социалните въпроси и икономическото развитие се превръща в международен проблем. За решаването му на национално и регионално ниво в България са необходими още усилия.

2. Във всички европейски страни – членки на ЕС съществуват СУР най-малко от едно десетилетие и някои от тях вече са претърпели усъвършенстване. В много страни (Нидерландия, Швейцария, Франция и др.) такива програми съществуват и на регионално ниво. Твърде показателен обаче е фактът, че стратегиите/програмите за УР често са приоритет на правителството в рамките на някое министерство/агенция или комитет, отговарящи за защитата на околната среда.

3. При прилагане на концептуалната рамка за управление за УР (Zeijl-Rozema van et al., 2008) е видно, че и в политиката на ЕС няма ясна връзка с цялостната визия, не е изяснено как са избрани ключовите теми. Тази политика е фокусирана главно върху основните теми, вместо към постигането на цялостна визия за желаното бъдеще и как стратегията за УР допринася за това. Политиката за УР е разделена на специфични дейности, но по отношение на мониторинга не се споменава как те (като частите на цялото) допринасят за постигане на цялостната визия. Различните нива на прилагане на политиката (СУР) не са свързани. Различните политиките се поставят в нишата на "устойчивостта", за да имат външен, формален успех особено що с отнася до проекти по евро фондовете. Всичко това намалява ефективността на политиките за целите на УР. Всяка политика споменава, че УР трябва да е водещ принцип за нейната реализация, но това не се постига на практика. Един от възможните начини да се постигне това е УР да не разглежда като самоцел, а **като принцип**, който ръководи всички действия, независимо дали това е защита, безопасност или потребление на енергия.

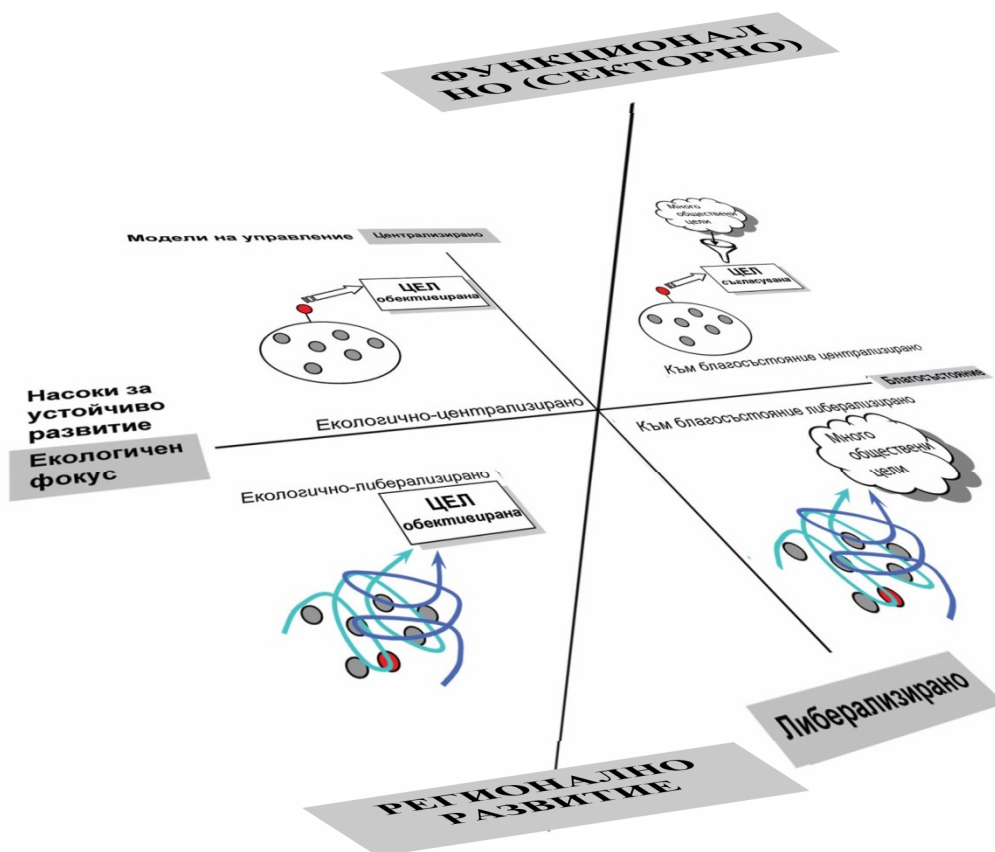
4. Концепцията за УР сама по себе си е твърде холистична, което предопределя нейната сложност, за да бъде добро ръководство за реализиране на политиката и съответстващите от нея дейности в планинските региони. Като потвърждение на изводите, до които бе достигнато в тази част се прилага последният документ на ЕК Communication from the commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of Regions. ЕК се ангажира изцяло с Agenda 2030³ чрез следните ключови дейности и политически и управленски решения:

³ Table: The 2030 Agenda Sustainable Development Goals са дадени в Приложение.

- Комисията ще включи целите на устойчивото развитие в политиките и инициативите на ЕС, устойчивото развитие като основен ръководен принцип за всички свои политики. Съществуващите и новите политики следва да вземат предвид трите стълба на устойчивото развитие, т.е. социалните, екологичните и икономическите проблеми. За тази цел Комисията ще гарантира, че неговите политики са устойчиви чрез своите по-добри инструменти за регулиране.
- Комисията ще предоставя редовно считано от 2017 г. доклади за напредъка на ЕС за изпълнението на Agenda 2030.
- С цел да се насърчи устойчивото развитие в целия свят, ЕС ще продължи да работи с външни партньори, като се използват всички инструменти, които са на разположение съгласно своите външни политики и подкрепя по-специално усилията на развиващите се страни.
- Комисията се ангажира да предприеме изпълнението на Agenda 2030 напред със Съвета и Европейския парламент, както със законодателите и бюджетния орган на ЕС, както и с други европейски институции, международни организации, организации на гражданското общество, граждани и други заинтересовани страни.
- Комисията ще стартира платформа за множество заинтересовани страни с роля в следващите действия и обмен на най-добри практики за изпълнението целите на УР (SDG) в различните сектори, в държава-членка и на равнище ЕС.
- Комисията ще започне работа върху по-нататъшното развитие за визия за един по-дълъг срок след 2020.

V.5. Развитие на концептуална рамка за УР на планински район

Научно-практическите ползи от проучването на модела за развитие на планински район на различно таксономично ниво (в случая на регионално ниво, в рамките на националната държава) предоставя възможност да се обогати и доразвие концептуалната рамка за постигане на УР в планинските райони. Концептуалната рамка става триизмерна и наред с приоритетите на УР (екологичен и качество на живот), типовете управление (централизирано и либерализирано, съвещателно) се интегрира и трето измерение - „териториалното“ и „функционално“, което характеризира подхода, чрез който се прилага дадената политика (интегрирано териториално ориентирано в явен вид или имплицитно функционално ориентирано) (виж с.226).

Фиг. 50 Концептуална рамка за УР на планински район

Заклучение

Устойчивото развитие в планинските райони и създаването на концептуална рамка за постигането му, която се явява цел на това изследване са актуални в европейски и национален контекст. Концептуалната рамка е приложена към територии от различен таксономичен ранг. С цел създаване на работещи политики за УР в планински район се изследва начина на мислене и поведение на населението и управляващи от област Смолян. Анализът на резултатите показва, че хората смятат, че устойчивото развитие е важно, но това разбиране е на абстрактно ниво. Те декларират, че са устойчиви и искат да станат още по-устойчиви, но поведенческите им действия и модели все още не са устойчиви. Тяхната интерпретация на УР е като опазване на околната среда. Основни движещи мотиви на хората са съображенията за качество и разходи. Икономиката не се разглежда като значимо измерение на УР. Ограниченото разбиране за УР на ниво конкретни действия определя предпочитание правителството да е активната страна и да предприема действия за реализиране на политиката за УР.

Необходима е информация за УР като цяло, както и информация за индивидуалните ползи, последиците от устойчивото поведение и примери за конкретни действия, които хората могат да предприемат, за да са устойчиви.

Хората с действията си могат да станат по-устойчиви, когато устойчивите опции са най-лесните, предоставят информация за продуктите, подпомагат хората да определят устойчивостта на техните действия, предлагат алтернативни решения за мобилност, които гарантират бързина и достъпност и правят частния транспорт по-скъп.

УР е дългосрочен проект и в този смисъл правителството е важно и идеално поставено да координира създаването на благоприятна среда.

Възможности за продължаване на изследванията:

С конструирания въпросник (с известна адаптация) е проведено през миналата учебна година он лайн изследване сред ученици в 12 клас от област Смолян област, в което участват над 500 души. Това е представителна извадка на учениците в този клас, което дава възможност да се изследват по-пълно нагласите на мислене и поведение на младите хора, завършващи образователна степен, на които им предстои да вземат решения в различните социални роли, които им предстои да изпълняват в активната си трудоспособна възраст. Изследването от дисертационния труд е реализирано сред тази възрастова група като част от цялостната извадка на анкетирани жители на планински общини, но извадката от анкетирани в училищна възраст е твърде малобройна и не е представителна за тази възрастова група.

Друг аспект на перспективата за продължаване на изследването е да се съпоставят резултатите от направения за област Смолян анализ с аналогични (направени със същия инструментариум) резултати за други планински райони на България или съседни страни.

Научни и научно-приложни приноси

1. Извършен е задълбочен анализ на съществуващата международна и национална нормативна уредба по отношение на организацията и управлението на устойчивото развитие в планинските райони.

2. Въз основа на анализа на подходите и политиките за устойчиво развитие в планинските райони от различен таксономичен ранг е създадена собствена концептуална рамка, която съчетава двата основни типа на управление, основните приоритети на УР и подходите за прилагането им (териториален и функционален). Тази рамка може да бъде в помощ на управляващите и местните общности в създаването, реализирането и оценяването на стратегиите за УР в планинските райони. Чрез нея могат да се позиционират териториални единици от различен таксономичен ранг (ЕС, България и Смолянска област) с оглед създаването на политики за УР и идентифициране на бариерите за осъществяване им.

3. Във връзка с ефективното прилагане на създадената концептуална рамка са изследвани успешни управленски модели за постигане на УР на планинска система от различен таксономичен ранг (в Европа и България) и е анализирана взаимовръзката между дадена територия, функциите ѝ и политиките за развитието ѝ в контекста на съвременната държава.

4. Анализът на концептуалната рамка показва необходимост от редуване на двата подхода (териториален и функционален) за устойчиво развитие на планински район с цел постигане на баланс на местните и националните интереси.

5. Създаден е модел за поетапно формиране на планински район за постигане на УР посредством прилагане на принципите на субсидиарност, „*spill over*“, глокалност и пропорционалност

Списък на публикациите по темата на дисертационния труд

1. Планинските региони в контекста на европейските практики и политики. Преглед на методите за идентифициране на планинските територии Сборник научни трудове от Международна конференция „Географски науки и образование“ 1-3 ноември Шумен, 2013, УИ „Епископ Константин Преславски“, с. 148 – 155.
2. Идеите на конструктивизма и планинските райони, Сборник доклади от научната конференция 30 години катедра „География“ във Великотърновския университет „Св. Св. Кирил и Методий“, В. Търново, 2014, с.258 -268.
3. Изследване на нагласите на населението в област Смолян за изграждане на политики за УРР, Сборник доклади от научната конференция „Съвременните предизвикателства в развитието на географията в България“ 29-30.09., Благоевград, 2017
http://geography.bg/images/Izv_BGD/tom%2040/JBGS_vol40_2019_40-46_Soultanova.pdf
4. Future research on European Union Cohesion Policy: a Master Class during the OPEN DAYS 2014. Regional Studies, Vol. 2, Issue 1, 2015, 184-203. DOI: 10.1080/21681376.2015.1013151

Използвана литература на кирилица

1. Алаев, З.Б., 1983. Социально-икономическая география, Понятийно-терминологический словарь. „Мысль, М, с.50-55.
2. ДВ. бр. 35, год. 2003. МЗГ и МРРБ, Наредба No14 от 1 април 2003 г. за определяне на населените места в селски и планински райони, <http://econ.bg>
3. ДВ. Бр.20, год 2008, ПМС No 30 от 15.02.2008г. Наредба за определяне на критериите за определяне на необлагодетелстваните райони и териториалния им обхват, <http://www.mzh.government.bg/>
4. Закон за регионалното развитие (ДВ, бр.14/20.02.2004г.; изм. ДВ, бр.32/12.04.2005г.; изм. ДВ, бр.50/31.08.2008г.)
5. Илиева М., 2012. Социално-икономическа трансформация в България - особености и териториални различия, изд. ТерАрт, С., с. 13.
6. Колев, Б.,2008. Националното географско пространство на Република България. Изд. Херон Прес ООД, С., с.8.
7. Косов, Ю., В.Фокина, 2009. Политическая регионалистика, Изд. Питер, М, с.24.
8. МРРБ (2012) Националната стратегия за регионално развитие (2012-2020)
9. МРРБ (2013) Национална концепция за пространствено развитие на Р България за периода 2013-2025г. с. 107-108
10. Проектозакон за планинските територии, 1995 г.,1996 и вариант 1998 г.

Използвана литература на латиница

11. Allen J, Cochrane, A, 2007. “Beyond the territorial fix: regional assemblages, politics and power” Regional Studies 41, pp. 1161-1175
12. Alpine Convention Secretariat. 2005. The Multi-Annual Work Programme of the Alpine Convention: 2005-2010. Innsbruck: Alpine Convention Secretariat.
13. Cantori, Louis J., Steven L. Spiegel, 1973. “The Analysis of Regional International Politics: The Integration Versus the Empirical Systems Approach.” International Organization 27(4), pp.465-494
14. Commission (EC) Green Paper on Territorial Cohesion: Tuning Territorial Diversity into Strength’ COM (2008) 661 final.
15. ESPON Targeted Analysis Based on User Demand
<https://www.espon.eu/programme/espon/espon-2013/priority-2-targeted-analyses-user-demand>
16. European Parliament Committee on Agriculture and Rural Development, 2001 Eurostat
https://ec.europa.eu/info/departments/eurostat-european-statistics_bg
17. Hameiri, S. Lee Jones, Global Governance as State Transformation, European Journal of International Relations, Vol. 64/4, 2013, pp. 793-810

18. Hemmer, Christopher and Peter J. Katzenstein. 2002. "Why is There Non NATO in Asia? Collective Identity, Regionalism, and the Origins of Multilateralism." *International Organization* 56(3), pp.575-607
19. Kapos, V., J. Rhind, M. Edwards, M.F. Price and C. Ravilious, 2000: Develop-ing a map of the world's mountain forests. In: *Forests in Sustainable Mountain Development: A State-of-Knowledge Report for 2000*, M.F. Price and N. Butt (eds.), CAB International, Wallingford: 4-9
20. Kemp, R., Martens, P., Sustainable development: how to manage something that is subjective and can never be achieved? *Sustainability: Science, Practice and Policy* 3, 2007, pp.1-10.
21. Koulov, B., Nikolova, M. and G. Dzhelezov (2016) *Mountain Development Policies in Bulgaria: Practices and Challenges*. In: *Sustainable Mountain Regions: Challenges and Perspectives in Southeastern Europe*, Springer
22. Levis, Martin W. and Karen E. 1997. *Wigen The Myth of Continents: A Critique of Metageography*. Berkeley: University of California Press. Väyrynen, Raimo. 2003. "Regionalism: Old and New." *International Studies Review* 5:25-51.
23. Maggio, L. & Sebastian Uijtdehaage, 2019
<https://medicine.hofstra.edu/pdf/faculty/facdev/facdev-prodev-mer.pdf>
24. Meybeck, M., Green, P., and Vörösmarty, C. J. (2001), A new typology for mountains and other relief classes: An application to global continental water resources and population distribution, *Mt. Res. Dev.*, 21(1), p. 34- 45.
25. Second Report on Economic and Social Cohesion, 2001 <http://aei.pitt.edu/39015/>
26. UNEP-WCMC 2000. *Global Distribution of Current Forests*, United Nations Environment Programme- World Conservation Monitoring Centre (UNEP-WCMC).
http://www.unepwcmc.org/forest/global_map.htm
27. van Zeijl-Rozema. A., Ron Corvers, Rene Kemp, Pim Martens, *Governance for sustainable development: a framework*, Sustainable Development, Vol. 16/6, 2008, pp. 410-421

Благодарности

Издавам своята огромна и искрена благодарност на моя научен ръководител **доц. д-р Надежда Илиева** за нейната всеотдайна човешка подкрепа и висока научна компетентност. Издавам благодарност на проф. д-р Борис Колев, на колегията от секция „Икономическа и Социална география“ и от Департамент География на НИГГГ-БАН за оказаното съдействие.